

Farklı Emek Kategorileri Açısından Kadın Yoksulluğu

Fatime GÜNEŞ¹

Özet: Bu çalışmanın temel amacı, kadınların yoksulluğa karşı mücadelede emeklerini üretim ve yeniden üretim süreçlerinde nasıl kullandıklarını analiz etmektir. Ayrıca farklı emek kategorileri (düzenli, düzensiz gelir kazanan ve ev kadınları) açısından kadınların yoksulluk deneyimleri arasında önemli bir farklılık olup olmadığı incelenmektedir. Kadın yoksulluğu kadın emeğinin üretim ve yeniden üretim süreçlerinde çift yönlü değersizleştirilmesi olarak kavramsallaştırılmaktadır. Bu inceleme ev kadını, düzenli ve düzensiz gelir elde eden 105 kadınla yapılan alan araştırmasına dayanmaktadır. Araştırmanın sonuçlarına göre, farklı emek kategorileri açısından kadınların refah düzeyleri ve yoksulluğa karşı emek kullanma biçimleri sadece bir derece sorundur. Ancak bütün kadınlar yeniden üretim süreçlerinde yaşam maliyetlerini aşağıya çekmek için yoğun emek harcamaktadır.

Anahtar kelimeler: Kadın Yoksulluğu, Üretim, Yeniden Üretim, Kadın Emeğinin Değersizleşmesi

Woman's Poverty in terms of Different Labor Categories

Abstract: The main aim of this study is to analyse how women use their labor in the production and reproduction processes against poverty. Moreover, it is examined whether there is an important difference among women's poverty experiences in terms of different labor categories (regular, irregular income earner women and housewives). Woman's poverty is conceptualized as double devalorization of woman's labor in the production and reproduction processes. This examination depends on the survey which was conducted with 105 women who are housewives, regular and irregular income earner. According to research results, women's welfare level and forms of labour used against poverty are just a matter of degree in terms of different labor categories. However, all women have spent intensive labour in order to decrease the living costs in the reproduction process.

Key words: Woman's Poverty, Production, Reproduction, Devalorization of Woman's Labour.

---

¹ Yard.Doç.Dr., Anadolu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü.

1. GİRİŞ

Kadın ve yoksulluk arasındaki ilişkinin keşfi ile yeni sermaye birikim modellerinin uygulamaya konulması arasında şüphesiz önemli bir ilişki vardır. Bu keşif ‘yoksulluğun kadınlaşması’ kavramı ile ifade edilmektedir. Yoksulluk onu yaşayanlar açısından nasıl yeni bir olgu değilse, kadın yoksulluğu da kadınlar açısından yeni bir deneyim değildir. 1980’li yılların başlarında uygulamaya konulan yeni sermaye birikim modelleri ve yeniden yapılanma süreci adı altında hayata geçirilen bir dizi politikalar, gelişmiş kapitalist ve azgelişmiş ülkelerde yaşayan insanların yaşam koşullarını derinden etkilemiştir. Piyasa ilişkilerinde görülen yeni liberalleşme süreci, devlet girişimciliğinin özelleşmesi, hükümet harcamalarının daraltılması, eğitim, sağlık, ulaşım ve altyapı gibi toplumsal hizmetlerin maliyetinin yükselmesi, işsizlik, düşük ücretler, üretilen mal ve hizmetlerin fiyatlarındaki artış, sadece işçi sınıfı ailelerin yaşam düzeyini ve kalitesini bozmakla kalmamış, bu hanelere yaşayan kadın ve çocukların daha çok yoksullaşmasına neden olmuştur.

Bu çalışmada, kadın ve yoksullaşma arasındaki ilişki, temel olarak iki soru etrafında sorgulanmaktadır. Birincisi, kadınlar üretim ve yeniden üretim süreçlerinde kullandıkları emekleriyle yoksulluğa karşı nasıl mücadele etmektedir? İkincisi, farklı emek kategorileri (düzenli gelir getiren bir işte çalışan kadınlar, düzensiz gelir getiren herhangi bir işte çalışan kadınlar, gelir getiren herhangi bir işte çalış(a)mayan ev kadınları) açısından, kadınların yoksulluktan etkilenmeleri ve/veya yoksulluk deneyimleri arasında önemli bir farklılık var mıdır?

Çalışmanın birinci bölümünde, kadın yoksulluğunun kavramsal çerçevesi metalaşan kadın emeği ve eviçi emeği başlıkları altına ortaya konulmaktadır. İkinci bölümde, farklı emek kategorileri açısından kadın ve yoksulluk arasındaki ilişki üretim ve yeniden üretim süreçlerinde incelenecektir. Bu inceleme, esas olarak 2005 yılının Nisan ve Haziran ayları arasında 105 kadınla gerçekleştirilen bir alan araştırmasının sonuçlarına dayanarak yapılacaktır. Araştırmada veriler niceliksel ve niteliksel yöntemle toplanmıştır.

2. KADIN YOKSULLUĞUNUN KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ

Analiz birimi olarak emek piyasası ve hane, kadınların yoksulluk deneyimlerinin kavramsal ve metodolojik düzeyde sorgulandığı temel alanları oluşturmaktadır. Klasik yoksulluk çalışmalarının aksine birçok feminist araştırma (Brannen ve Wilson, 1987; Daly, 1989; Glendinning ve Millar, 1992) kadınların erkeklere göre daha yoksul, yoksulluk deneyimlerinin de erkeklerden farklı olduğunu ortaya koymaktadır.

2.1. Metalaşan Kadın Emeği

Emekgücünün enformelleşmesi, kadın yoksulluğunu sermaye birikim süreçleri açısından anlamamıza yarayan önemli bir kavramdır. İhracata yönelik

kalkınma politikaları ve yapısal uyum süreçleri ile işgücünün kadınlaşması arasında önemli bir ilişki vardır (Standing, 1989). Birçok araştırma (Standing, 1989; Joeques ve Watson, 1994; Joeques, 1995; Çağatay ve Özler, 1995), 1980 sonrası uluslararası pazar için üretim yapan sektörlerde kadınların işgücü piyasalarına katılım oranlarının arttığını, kadınların erkeklere göre daha çok istihdam edildiğini ortaya koymaktadır. Kadınların düşük ücretli ve güvencesiz işlerde çalışarak esnek üretim süreçlerinin bir parçası haline gelmeleri, kuşkusuz sermayenin kârlılığı açısından önem taşımaktadır. Piyasa ekonomisindeki yeniden yapılanma süreçleri, sermayenin kadın emeği üzerinden rekabet üstünlüğünü güçlendirmektedir (Standing, 1989; Razavi, 1999). Birincisi, ekonomik rekabet emek maliyetlerinin aşağıya çekilmesi yönünde firmalar üzerinde baskı yaratmaktadır. İkincisi, hükümetler yabancı sermaye yatırımlarını çekici hale getirmek için emek standartlarını düşüren düzenlemelere gitmektedir (Carr ve diğ., 2000:125). Yeni enformelleşen istihdam koşullarında kadınların gelir ve çalışma koşulları erkeklere göre daha eşitsizdir (Tokman, 1989; Çağatay ve Özler, 1995). Özellikle formel imalat sektöründe birçok kadın, altsözleşmeli işçi olarak kayıtdışı çalışmaktadır. Düşük ücretler, uzun çalışma süreleri bu sektörlerde kadınların yoksullaşmasını derinleştirmektedir (Beneria ve Feldman, 1992). Kadın olmak, enformel sektörde çalışmak ve yoksul olmak birbirleriyle örtüşen olgulara dönüşmektedir (Carr ve diğ., 2000:127). Kadın emeği, üretim sürecinde ve özellikle enformel sektörde toplumsal olarak düşük statülü iş alanlarında yoğunlaşmaktadır. Kadınların yaptıkları bu işler (temizlik, çocuk bakımı, bulaşıkçılık vb.) ev içindeki konumlarıyla da örtüşürken (Daly, 1989; Payne, 1991; Lonsdale, 1992; Moser, 1992; Baden ve Milward, 1997) aynı zamanda toplumsal cinsiyete bağlı işbölümünü de güçlendirmektedir.

Kadınların gelir getiren faaliyetlerde daha fazla yer almaya başlaması ile ekonomik krizlerin neden olduğu, hane gelirlerindeki azalma arasında önemli bir ilişki vardır. Kötüye giden ekonomik koşullar, erkeklerin azalan gelirleri ve/veya işsizlikleri ailede çalışan kişi sayısının artmasına neden olurken, özellikle de kadınlar gelir getiren işlerde emeklerini daha fazla kullanmak zorunda kalmaktadır. 1980 sonrası ekonomik krizlerin olumsuz etkilerine karşı kadın emeğinin ücretli çalışma hayatına katılması, yoksullukla başa çıkmak için geliştirilen stratejiler arasında tartışılmaktadır (Beneria, 1992; Chant, 1994; Gonzalez de la Rocha, 1994; Rodriguez, 1994; Florence, 1996; Humphery, 1996; Jaiyebo, 2003). Bunun yanı sıra, reel ücretlerin düşmesi kadınların işgücüne katılımını etkilemekle birlikte, birçok gelişmekte olan ülkede kadınların açık işsizlik oranları da hâlâ çok yüksektir (Baden ve Milward, 1997:33). Türkiye’de de erkeklere göre kadınların aktif işgücü olarak üretim sürecine katılım oranları da hâlâ düşüktür. Resmî istatistiklere göre, 2010 yılı Eylül döneminde Türkiye genelinde erkeklerde işgücüne katılım oranı %71,1, kadınların işgücüne katılma oranı ise %27,9’dur. Yüksekokul ve fakülte mezunu kadınların işgücüne katılma oranı da (%70,8) erkeklerin katılım oranınının (%84,2) altında kalmaktadır (TÜİK, 2010).

Toplumsal cinsiyete dayalı işbölümü kadınların eviçi ve ev dışındaki emek kullanım biçimlerini ve onların yoksullaşmasını etkileyen bir faktördür (Daly, 1989; Millar ve Glendinning, 1989; Payne, 1991; Glendinning ve Millar, 1992; Lonsdale, 1992; Ruspini, 1999). Cinsiyete dayalı işbölümü sonucunda kadınlara ev içinde yüklenen sorumluluklar (çocukların bakımı, yemek, temizlik, alışveriş gibi günlük ev işleri) ve bu işlerde kadınların harcadığı zaman, onların gelir getiren işlerde çalışmasına çoğu zaman engel olmaktadır (Crompton, 1997). Çocuk bakımı kadınların çalışmalarını ve işten ayrılmalarını etkilemektedir. Birçok kadın, doğumdan sonra çalıştıkları işi bırakmak zorunda kalmakta ve çocukları okul çağına geldikten sonra tekrar çalışmaya başlamaktadır (Hakim, 1996, aktaran Bradshaw ve diğ., 2003:14). Kadınların temel rollerinin eviçinde tanımlanması, onların üretim sürecindeki konumlarını ele alış biçimlerini ideolojik olarak etkilemektedir. Kadınlar kazandıkları gelirleri temel olarak ailenin geçimlik ihtiyaçlarının karşılanmasında kullanırken, çalışıyor olmalarını sadece aile ekonomisine bir katkı olarak görmektedirler. Erkeklerin geliri ise hanenin geçimi için temel kazanç kaynağı olarak tanımlanmaktadır (Payne, 1991:70).

2.2. Eviçi Kadın Emegi

Kadın yoksulluğunun deşifre edildiği hanede kadınlar üretim sürecinde gelir getiren işlerde çalışıyor olmalarına rağmen, yoğun olarak emeklerini kullanmaya devam etmektedir. Özellikle yoksul hanelerde, ailenin geçimi için gerekli mal ve hizmetlerin tedarik edilmesi ve yaşam maliyetlerinin aşağıya çekilmesi sürecinde kadın emegi yoksulluktan daha çok etkilenmektedir. Yoksulluğa karşı emekleriyle mücadele eden, yoksulluğun yükünü ve sıkıntısını çeken ve 'yoksulluğu idare eden' kadınların deneyimleri erkeklerden farklıdır. Klasik yoksulluk çalışmaları haneyi homojen bir bütün ve ortak tüketim alanı olarak değerlendirdiği için, haneye aktarılan kaynakların hangi mekanizmalar ve süreçlerle aktarıldığını, bu kaynakların bölüşüm ve tüketim ilişkilerinde yaşanan toplumsal cinsiyet temelli eşitsizlikleri ihmal etmektedir (Daly, 1989; Payne, 1991; Ruspini, 1999).

Klasik yoksulluk çalışmaları, hane ekonomisini piyasa ekonomisinin önermeleri çerçevesinde ele almaktadır. Bu anlayış içinde, hane içinde yer alan üyelerin ortak amacı, hanenin ortak faydasını azami düzeye çıkarmaktır. Daha fazla kazanç sağlamak için, üretken kaynakların kullanımı ve hane üyelerinin emegi, verimlilik ilkesine göre düzenlenir. Diğer bir deyişle, formel ekonomide olduğu gibi; üretim ve yeniden üretim alanlarında emegin düzenlenmesi, rasyonellik ilkesine bağlı olarak bilgi, beceri, eğitim ve deneyim çerçevesinde gerçekleşmektedir (Katz, 1997; Jefferson ve King, 2001). Aynı şekilde, hanenin ortak refahını azamiye çıkarmak için kazancın hane üyeleri arasında eşit bir şekilde bölüştürüldüğü ve bütün üyelerin karar sürecindeki tercih haklarının eşit olduğu varsayılmaktadır. Oysa aile içinde emegin kullanımı toplumsal cinsiyet, yaş ve statüye bağlı olarak değişmekte (Moser, 1993:22); kaynakların ve emegin tahsisi, karar süreçlerine

katılım, belli güç ilişkileri etrafında gerçekleşmektedir (Wolf, 1992:15). Feminist bakış açısı ile yapılan birçok alan araştırması, hane içinde yaşanan toplumsal cinsiyet temelli gelir ve tüketime dayalı eşitsizlikleri ampirik olarak ortaya koymaktadır (Folbre, 1986; Evans, 1991; Dwyer ve Bruce, 1988, Kabeer, 1991). Düşünülenin aksine, hane kendi içinde homojen bir birim olmayıp; iktidar, çıkar, kaynak ve hakların kullanımını üzerine rekabet ve çatışmanın yaşandığı bir alandır (Chant, 2003).

Klasik hane ekonomisi anlayışının eleştirisi, yoksulluk ve toplumsal cinsiyet arasındaki ilişkinin görünür kılınmasına hizmet etmiştir. Kadınlar hane içinde üretken kaynaklara (toprak, sermaye vb.) ulaşmada, üretim ve tüketim ilişkilerinde, hane içi kaynakların bölüşümü (Baden ve Milward, 1997) ve paranın kontrolünde erkeklere göre daha dezavantajlıdır (Pahl, 1980, 1983, 1989; Piachaud, 1982; Vogler ve Pahl, 1994; Vogler, 1998). Paranın idaresi ve kontrolü toplumsal cinsiyet ilişkilerini içerir. Erkekler parayı 'kontrol' ederken, kadınlar parayı 'idare' etmektedir (Daly, 1989:27). Özellikle yoksul hanelerde, ihtiyaçların karşılanması için az ya da 'olmayan paranın' idaresi (Bora, 2002) kadınların sorumluluğundayken, hanenin geliri yükseldikçe bunun denetim ve kontrolü erkeğin eline geçmektedir. Parayı idare etmek kadınlar için bir yük iken, yüksek gelirin kontrolü erkeğin gücünü ifade etmektedir (Payne, 1991:35; Pahl, 1980:319). Gerekli mal ve hizmetlerin karşılanmasında harcanan para toplumsal cinsiyet temelli eşitsizlikleri içermektedir. Kadınlar kazançlarını ailenin ve çocukların gereksinimlerini (gıda, giysi, okul masrafları, ev eşyası vb) karşılamak için kullanırken, kendi özel ihtiyaçlarından vazgeçmektedir (Piachaud, 1982). Aynı şekilde birçok niteliksel araştırma, kadınların yiyecek tüketiminde öncelikleri çocukları ve eşlerine bıraktıklarını ortaya koymaktadır (Land, 1983; Charles ve Kerr, 1987; Brennen ve Wilson, 1987; Graham, 1987). Kadınlar açısından kıt kaynakların idaresi oldukça stresli bir süreçtir ve kadınların ruhsal ve fiziksel sağlıklarını olumsuz etkilemektedir (Payne, 1991; Cropmton, 1997).

Bu çalışmada, kadın yoksulluğu, üretim ve yeniden üretim süreçlerinde gerçekleştirilen kadın emeğinin çift yönlü değersizleştirilmesi olarak kavramsallaştırılmaktadır. Kapitalist üretim sürecinde erkeğe ödenen ücretin emeğin ve ailenin yeniden üretimi, diğer bir deyişle geçimlik mal ve hizmetleri karşılamaya yetecek miktarın altında kalması kadın emeğinin metalaşması üzerinde baskı yapmaktadır. Metalaşan kadın emeği de sermayenin değerlenmesi adına, hak ettiğinin altında bir ücret olarak değersizleştirilmektedir. Bunun yanı sıra kadınların çoğu, hanenin yeniden üretimi için gerekli mal ve hizmetlerin temini ve tüketiminde evde yoğun emek ve zaman harcamaktadır. Kadınların evinde yaşam için zorunlu işlere harcadıkları emek hanenin geçimine önemli bir katkı yapmakla birlikte, kadın emeği tarafından yaratılan bu değer görünmez kılınmaktadır. Oysa aynı faaliyetler piyasa içinde gerçekleştiğinde bir değere sahiptir. Kadınlar evinde kullandıkları emeklerinin karşılığını alamadıkları için emekleri değersiz kılınmaktadır. Evinde karşılığı

ödenmeyen ve üretim sürecinde hak ettiği değerin altında gelir elde eden kadın emeği çift yönlü değersizleştirilmektedir.

3.YÖNTEM, BULGULAR VE YORUM

Bu bölümde, farklı emek kategorileri (*düzenli gelir getiren işlerde çalışan, düzensiz gelir getiren işlerde çalışan ve gelir karşılığı çalış(a)mayan ev kadınları*) açısından kadınların üretim ve yeniden üretim süreçlerinde kullandıkları emekleriyle yoksulluğa karşı nasıl mücadele ettikleri analiz edilecektir. Ayrıca, farklı emek kategorileri arasında yer alan kadınların yoksulluktan etkilenmeleri ve/veya yoksulluk deneyimleri arasında önemli bir farklılık olup olmadığı sorgulanmaktadır. Kadın yoksulluğu, kadının içinde yaşadığı hanenin toplumsal ve ekonomik yapısından bağımsız ele alınamayacağı için, bilgisine başvuru kadınlar seçilirken kocalarının ücret karşılığı çalışma durumu da göz önünde bulundurulmuştur.

Emeğin yeniden üretiminin önemli unsurlarından biri olan üretim sürecine katılma, bu çalışmada gelir getiren işin niteliği açısından kavramsallaştırılmaktadır. Diğer bir deyişle, formel ve enformel istihdam kavramları yerine kadın ve erkeğin çalışma durumu ‘düzenli’ ve ‘düzensiz’ gelir kazanma kavramları etrafında tanımlanmaktadır. Yeni emek süreçlerinde, formel ve enformel sektör kavramsallaştırması, emeğin üretim sürecindeki konumunu anlamamız açısından sınırlılıklara sahiptir. Bugüne kadar, formel sektör içinde yer alan emek tam zamanlı, düzenli, örgütlü ve güvenceli olarak ele alınırken, düzensiz, kısa zamanlı, güvencesiz, geçici, örgütsüz nitelikteki emek enformel sektör içinde düşünülmüştür. Yeni sermaye birikim modelleri, emeğin enformelleşmesi çerçevesinde emek süreçlerinin değişmesine neden olmuştur. Günümüzde birçok kişi formel sektörde düzensiz, geçici ve sözleşmeli işçi olarak çalışırken, gelir istikrarı ve örgütlülük güvencesinden de mahrum kalmaktadır. Formel istihdamdaki azalma ya da önceki formel çalışma ilişkilerinin enformelleşmesi, enformel istihdamın yükselmesine neden olmuştur. Enformel sektörde kendi hesabına çalışma biçimlerinin yanı sıra, ücretli istihdama, özellikle de düzenli işçilik gibi çalışma biçimlerine; rastlamak mümkündür.

3.1. Araştırma Yöntemi ve Süreci

Bu inceleme, 2005 yılının Nisan ve Haziran aylarında Eskişehir’de 105 kadının bilgisine başvurarak elde edilen verilere dayanmaktadır. Araştırma öncesi 10 kadınla pilot çalışma yapılmıştır. Araştırma çoğunlukla Eskişehir’in gelir düzeyi açısından düşük mahalleri olan Gültepe, Yıldıztepe, Emek, Fevzi Çakmak, Tunalı ve Yeşiltepe’de yaşayan kadınlarla gerçekleştirilmiştir. Araştırmacı kadınlara ulaşmak için kartopu örneklem tekniğini kullanmıştır. Görüşme genellikle anket formundaki yapı izlenerek gerçekleşmiştir. Görüşme formu beş ana bölümden oluşmaktadır: 1.Hanenin sosyo-ekonomik bilgisi: eğitim, yaş, konut, mülkiyet ve eşya bilgisi 2. Kadın ve erkeğin son on yıllık çalışma deneyimleri 3. Kadının eviçi emeği, yaşam maliyetlerinin aşağıya çekilmesi, tüketim kalıpları, borç ve tasarruf 4.

Kadın ve toplumsal yeniden üretim süreçleri 5. Güç ve karar verme süreçleri, şiddet ve sağlık. 5. Yoksulluk ve kadın yoksulluğu algısı. Sorular açık ve kapalı uçlu olarak hazırlanmıştır.

Her bir katılımcı beni diğer kadınla tanıştırdı. Bu güven ortamının yaratılması açısından önemliydi. Ayrıca katılımcı, diğer kadına hem benim hakkında hem de araştırma hakkında bilgi verdiği için; tanışma süresinin kısa tutulmasını sağladı. Görüştüğüm kadınların sayısı fazla olduğu için, bazı durumlarda mahalle muhtarlarının bilgisine başvurdum. Aynı şekilde muhtarın beni kadınlarla tanıştırması, katılımcının evine rahatlıkla misafir olmamı sağladı. Görüşmenin zamanını, yerini ve saatini daha çok kadınlar belirledi. Kadınların çoğuyla evlerinde sohbet ettim. Ancak, çalışan bazı kadınlarla da işyerlerinde görüşme yapmak zorunda kaldım. Mevsimlik işçi olarak çalışan kadınlar haftanın yedi günü çalıştığı için, görüşme tarlada kadınların çalıştıkları sırada yapıldı. Tarlada yarım kalan sohbetler akşam kadınların evlerinde tamamlandı. En kısa görüşme bir saat sürdü. 25 kadınla görüşme yaparken kayıt cihazı kullandım. Bazen geleceğimi daha öncede bilen kadınlar komşularını da eve davet etmişlerdi. Bu durumlarda, kendiliğinden odak araştırma grupları oluştu. Böyle anlarda kadınla yaptığım görüşmeyi yarım bıraktım. Kadınlarla beraber, geçim sıkıntısına karşı neler yaptıkları, emeklerini nasıl kullandıkları ve verdikleri çabanın onlar üzerindeki etkileri üzerine konuştuk. Yazının analiz kısmında, görüşülen kadınların tümü için takma isim kullanılmıştır.

3.2. Hanelerin Sosyo-Ekonomik Arkapları

Bilgisine başvurulmuş toplam 105 kadından, 30'u düzenli, 30'u düzensiz gelir getiren işlerde çalışmaktadır. 45 kadın ise çalış(a)mayan ev kadınıdır. Hanede yaşayan ortalama kişi sayısı dördüttür. Aileler, hane tipi açısından çekirdek aile modelini yansıtmaktadır. Kadınların (%83,3) ve erkeklerin (%90) büyük çoğunluğu 30-49 yaş dilimi içerisinde yer almaktadır. Kadınların ve erkeklerin hemen hepsi emek güçlerini kullanabilme potansiyeline uygun yaşıdadır. Hanelerin çoğunda çocuklar eğitim çağında olup, yaşamlarını aileye bağımlı olarak sürdürmektedir. Kadınların erkeklere göre eğitim düzeyleri düşüktür. Kadınların çoğunluğu sadece okur-yazar (%5,7) ve ilkokul mezunudur (%73,3). Erkekler arasında ise sadece okuryazar olanların oranı %58'dir. Kadınların yarıdan fazlası köy ve kasaba doğumlu (%61,9) olup, 1980 sonrası genellikle Eskişehir'in çevresinde yer alan köy, ilçe ve şehirlerden kente göç etmişlerdir. Haneler arasında kırdaki ve kentte taşınmaz mülk sahipliği çok düşüktür (%16,3). Özellikle, düzensiz gelir elde eden ve işsiz ailelerde dayanıklı tüketim mallarına sahip olan hanelerin sayısı çok azdır. Konut sahipliği oranı düşüktür (%23,8) ancak birçok hane tanıdık ve yakın akrabalarının evinde kira vermeden (%32,4) oturmaktadır. Düzensiz gelir elde eden ve işsiz hanelerde kiracılık oranı (%56,5) yüksektir. Konutların çoğunda oda sayısı yetersizdir. Çocuklar için ayrı odası olmayan hanelerin oranı %64,8'dir. Hanelerin %43,8'inde ise tuvalet evin dışındadır.

3.3. Üretim Süreci ve Metalaşan Kadın Emegi

3.3.1. Düzenli Gelir Elde Eden Kadınlar

Düzenli gelir elde eden kadınların (30) çoğunluğu hizmet sektöründe temizlik işçisi (sözleşmeli ve kadrolu), aşçı, bulaşıkçı, çocuk bakıcısı ve ev temizlikçisi olarak çalışmaktadır. İşgücü piyasaları çerçevesinde kadın yoksulluğunun tartışıldığı yazında da belirtildiği (Daly, 1989; Payne, 1991; Lonsdale, 1992; Moser, 1992) gibi, kadınların çoğu toplumsal olarak düşük statülü iş alanlarında çalışmaktadır ve yaptıkları bu işler ev içindeki konumlarıyla örtüşmektedir. Kamu sektöründe memur ve fabrikada işçi olarak çalışan kadınların sayısı yüksek değildir. Görüşülen kadınların yarısının kocası düzenli, diğer yarısı ise düzensiz gelir kazanmaktadır.

Kapitalist toplumda emeğin yeniden üretiminin temel koşullarından birisi ücretli çalışma biçimidir. Ücret karşılığı çalışan erkek, kendisinin ve ailesinin yeniden üretimini sağlamak için gerekli mal ve hizmetleri piyasadan karşılamaktadır. Üretim sürecinde kendisi de metalaşmış erkek emegi, ürettiği mal ve hizmetlerin karşılığı olarak ailenin yeniden üretimini sağlamak için gerekli miktarın altında bir kazanç sağlamaktadır. Erkeğin yetmeyen geliri hanenin geçimi için kadın emeğinin metalaşması üzerinde bir baskı oluşturmaktadır.

Kadın ve yoksulluk yazınında (Beneria, 1992; Chant, 1994; Gonzalez de la Rocha; 1994; Rodrigues, 1994; Florence, 1996; Humphery, 1996; Moser, 1998; Jaiyebo, 2003) dikkat çekilen, kadınların gelir getiren işlerde çalışması ile düşen reel ücretler, erkeğin işsiz kalması ve kötüye giden ekonomik koşullar arasındaki ilişkiyi bu araştırmanın bulguları da desteklemektedir.

Araştırmada düzenli gelir elde eden kadınların hepsinin çalışmaya başlama nedenleri arasında şunlar yer almaktadır: ekonomik zorluklar, geçim sıkıntısı ve kocalarının kazançlarının ailenin geçimi için yetersiz olması ve erkeğin işsizliği.

Nuriye 42 yaşında, 17 ve 18 yaşlarında iki çocuk annesi. Eşi bir kamu kuruluşunda memurdur. Kendisi ise, yedi senedir bir lokantada yemek pişirerek ailesinin geçimi için düzenli olarak çalışmaktadır. Aslında ücret karşılığı çalışmaya on sene önce başlamıştır. İlk yıllarda, ara ara ev temizliği, hafta sonları büro temizliği yaparak düzensiz olarak para kazanmıştır. Nuriye'nin çalışmasının en önemli nedeni, eşinin aldığı ücretin geçinmelerine yeterli olmamasıdır.

Tek maaş artık günümüzde yetmiyor ki. Çalışmak zorunda kaldım. Kocam sadece bir memur. Kazancı çok az. İki çocuk okuyor. Eğer ben çalışmasaydım napardık. Çalışmanın dışında ne yapabilirim ki !

Kadınların çalışmaları ile hane refahının 'görelî' olarak artması arasında bir ilişki olsa bile bu, kadınların ve kocalarının kazandıkları gelirin miktarına, türüne (düzenli-düzensiz) ve özellikle de emek piyasasında kalma sürelerine bağlı olarak değişebilmektedir. Daha da önemlisi, hane refahı 'görelî' artıyorsa, bu kadınların ev içinde harcadıkları yoğun emek, yaptıkları fedakârlıklar ve kendi kişisel refahlarından vazgeçmesi sayesinde olmaktadır.

Gülhan (41) on iki yıldır bir soba fabrikasında düzenli işçi olarak çalışmaktadır. Yüksel’de Gülhan gibi imalat sektöründe on altı yıldır işçi olarak çalışmaktadır fakat çalışmaya ilk defa 22 yaşındayken tarla işlerine giderek başlamıştır. Bilgisine başvuru kadınlar arasında tek sendika üyesidir. Ücretli çalışma yaşamına katılmaları hanenin görelî ‘refahını’ artırsa bile kadın olarak yaşamlarında çektikleri sıkıntı ve zorlukları şöyle dile getirmişlerdir:

Bu evi ben aldım. Her şeyi ben yaptım. Oğluma arabayı da ben aldım. Ben çalışmasaydım olmazdı. İmkânsızdı. Kadın tutumlu olmalı. Onun parası bugün var yarın yok. Bak hasta(kocas) gördün. (Yüksel)

Kocamı fabrikada çalışırken işten attılar. Tazminat verdiler. Bir süre onunla idare ettik, geçindik. Sonra çalışmaya başladım. İlk bir yer bilmezdim. Şimdi her şeyi biliyorum. Yıpranıyordum ama idare ederim. Çocuk alıştı. O zamanlar yalnız kalırdı. Küçüktü. Evi yaptırdık. Kocamın aldığı parayla bu arsayı aldık. Çok çalıştım. Gece çalışırdım fabrikada. Gündüzleri tuğla taşırdım. İşçilere yemek yap, çay yap. Bu günlere gelene kadar çok çektim. Buraya (Eskişehir’e 1981 yılında göç ediyorlar) ilkin geldiğimde çalışsaydım keşke. (Gülhan)

Kadının çalışması ailenin “görelî refahını” yükseltmesine rağmen, kadın ve erkeğin düzenli gelir kazanması, emek piyasasında kalma sürelerinin uzun olması hanenin yoksullaşmasını ve geçim sıkıntısını azaltmamaktadır. Türkiye’de kamu sektöründe de düşen reel ücretler ve kazanç seviyesinin geçimlik mal ve hizmetlerinin maliyetinin altında kalması düzenli gelir elde eden toplumsal kesimin gittikçe yoksullaşmasına neden olmuştur. Belma (38) on dokuz yıldır memur olarak çalışmaktadır. Kocas da özel bir şirkette uzun süredir düzenli gelir kazanmakta. Belma, bu sürecin kendi yaşam deneyimi açısından sonuçlarını şöyle ifade etmektedir:

Gelirimiz yaşamamız için yetmiyor. Kocamın annesinin babasının evinde oturuyoruz. İki odası var. Kızım ve oğlum için ayrı bir oda yok. En azından kira derdimiz yok. Memur olmak Türkiye de aç olmaktır. Devamlı kredi kartına bağlı yaşıyoruz. Başka seçenek yok ki. Bazen acaba çok mu harcıyoruz diye merak ediyorum. Bazen düşünüyorum. Emin değilim. Ayakkabı almak zorundayım.

Düzenli çalışan kadınların önemli bir kısmının hizmet sektöründe temizlik işçisi olarak çalışmakta olduğu görülmüştür. Ancak kadınlar aynı işi yapmalarına rağmen, işin statüsü açısından ikiye ayrılmaktadır. Birinci gruptaki kadınlar, çalıştıkları kurumda işçi kadrosuna geçmiş, düzenli ücret alan, sosyal ve sendikall haklara sahip, gelecek açısından görelî olarak iş güvenliğine sahiptir. İkinci gruptaki kadınların, çalıştıkları kamu kurumuyla, verdikleri hizmetin dışında; hukuki olarak hiç bir bağlantıları yoktur. Bu kadınlar özel bir temizlik şirketine bağlı sözleşmeli işçi olarak çalışmaktadır.

Piyasa ekonomisinin yeniden yapılanma süreçleri, sermayenin kadın emeği üzerinden rekabet üstünlüğünü güçlendirmektedir (Standing, 1989; Razavi, 1999). İşveren tarafından emeğin maliyetlerini aşağıya çekmek için izlenen politika olarak, kadınlar senede bir kere işten çıkarılmakta ve daha sonra ilk defa işe başlıyor gibi gösterilmektedir. Sözleşmeli olarak çalışılması, kadrolu çalışan işçi kadınlar gibi düzenli gelir kazanıyor olmalarına rağmen; kadınların her an işten çıkarılma ve sözleşmelerinin iptal edilmesi korkusuyla yaşamalarına neden olmaktadır.

Sevinç bir kamu kuruluşunda temizlik işçisi olarak çalışmaktadır. Sözleşmeli işçi statüsünde özel bir şirket elemanıdır. Her sene bir kere sözleşmesi iptal edilmekte ve bir ay sonra sanki yeni işe başlıyor gibi tekrar işe alınmaktadır. Sevinç'nin eşi aynı kurumda kadrolu işçi olarak çalışmaktadır. En büyük istediği, eşi gibi kadrolu işçi statüsünde çalışmaktır.

Önceleri kadrolu işçi olmak bu kadar zor değildi. O zamanlar çocuklarım küçüktü. Onlara bakacak kimse yoktu. Kocam burda çalışıyor. Şimdi çok pişmanım. Keşke o zamanlar buraya başlasaydım. Şirkete başladığımda küçük kızım sekiz yaşındaydı. Diğer iki kızım büyümüştü. Ancak küçük kız da okula başlayınca çalışmaya başladım. Okul masrafları çoğaldı. Yetmiyor. Ben çalışmasaydım bu evi de alamazdık. Çok çektim. Allah'a çok şükür şimdi çalışıyorum. Ne olacağımız belli değil. Bir bakmışsın yarın işten çıkardılar. (Sevinç)

On sene önce Eskişehir'e göç eden Sacide'de (40) Sevinç gibi bir kamu kuruluşunda sözleşmeli temizlik işçisi olarak çalışmaktadır. Kocası iş buldukça inşaat işçisi olarak çalışıyor. Üç aydır işsiz olan eşi, yirmi gün önce bir inşaatta çalışmaya başlamıştır. Sacide evin geçimini ayda ortalama kazandığı 400 TL ile sürdürmektedir. Ancak, her an işten atılma ve işsiz kalma korkusuyla yaşamını sürdürmektedir. *"Bir devlet işinde, sigortalı çalışmak isterdim. Geleceğim garantili olurdu"*. (Sacide)

Emek maliyetleri aşağıya çekilerek sermayenin kârlılık oranını yükseltmek için uygulanan sözleşmeli ve geçici işçi çalıştırma politikası, imalat sektöründe de görülmektedir. Formel imalat sektöründe birçok kadın altsözleşmeli işçi olarak kayıtdışı çalışmaktadır. Düşük ücretler, uzun çalışma süreleri bu kadınların yoksullaşmasını derinleştirmektedir (Beneria ve Feldman, 1992). Gülhan'ın çalıştığı fabrikada 250'ye yakın işçi çalıştırılmaktadır. Ancak, onun gibi kadrolu işçi statüsünde olan işçilerin sayısı yüksek değildir. Gülhan, kendini geçici çalışan işçilere göre daha şanslı hissetmektedir. Çünkü;

İş bitince, maaşları da kesiliyor. Üzülüyorum. Onların da çoluğu çocuğu var. Beni işten çıkarsalar bile para vermek zorundalar... Patron "Buraya sendika gelirse kapatırım" diyor. (Gülhan)

Sermayenin yatırım ve kârlılık oranlarını artırmak için, sözleşmeli, geçici, sigortasız, güvencesiz işlerde istihdam olanaklarını artıran ve emek standartlarını düşüren yeni düzenlemeler, işgücünün örgütlülük gücünü de zayıflatmaktadır. Bu

tür işlerde çalışan örgütsüz kadın emeği ücretler seviyesini artırmak için verilecek sınıf mücadelesinin dışında kalmaktadır. Aldığı ücrete razı olmak zorunda olan kadın emeği, ailesinin geçimi için yeterli olmayan geliri diğer zamanlarda ek işler yaparak artırma yoluna gitmektedir. Düzenli gelir elde eden kadınların çoğu, ortalama yaşam standartlarının altında kalan gelirlerini artırmak için özellikle hafta sonları ek işler yapmaktadır. Kadınların yaptıkları ek işler arasında, ev ve büro temizliği, tarlada işçilik ilk sırada yer almaktadır.

3.3.2. Düzensiz Gelir Elde Eden Kadınlar

Düzensiz gelir elde eden kadınların (30) çoğunluğu ise tarlada mevsimlik işçilik ve iş buldukça ev temizliği yaparak yaşamlarını kazanmaktadır. Temizlik işinde çalışan ve tarlada işçilik yapan kadınlar dışında çocuk bakıcılığı yapan iki kadın, hamamda kese yapan ve seyyar satıcı olarak yaşamını kazanan birer kadınla görüşülmüştür. Düzensiz gelir elde eden kadınların yarısının kocası düzenli, diğerlerinin kocası ise düzensiz gelir kazanmaktadır.

Kadınlar tarafından eviçinde yapılan çocuk bakımı, yemek, temizlik, alışveriş gibi günlük işler ve kadınların bu işlere harcadığı zaman, eğitim düzeyleri, yaşları, ev içinde tanımlanan kadın ve erkek rollerinin ideolojik olarak benimsenmesi; eğitim düzeyleri, yaşları, işgücü olarak emek piyasasında yer almalarını etkilemektedir (Ecevit, 1990; Crompton, 1997; Lordoğlu ve Minibas, 1999; Hakim, 1996, aktaran Bradshaw ve diğ., 2003). Bu faktörler aynı zamanda kadınların güvencesiz, düşük-ücretli ve düzensiz işlerde istihdam edilmelerini de etkilemektedir (Kalaycıoğlu ve Rittersberger-Tılıç, 2001). Kadınlar genellikle temizlik işçisi olarak çalışmaktadır. Kadınlar yaptıkları işleri düşük statülü işler olarak görmektedir. Bunun yanı sıra, kendilerini ücretli işçi olarak değil ev kadını olarak tanımlamaktadır (Ecevit, 1990).

Düzenli gelir elde eden diğer kadınlar gibi, düzensiz gelir elde eden kadınlar da ekonomik zorluklar, hayat pahalılığı, geçim sıkıntısı ve kocalarının kazançları ailenin geçimi için yeterli olmadığı için çalışmak zorunda kalmaktadır. Kadınların, yaşları, eğitim düzeyleri ve eviçi sorumlulukları onların geçici, düzensiz ve güvencesiz işlerde çalışmalarını etkileyen diğer faktörler arasındadır.

Nurten (41) ise 11 yıldır tarlada mevsimlik işçi olarak çalışıyor. Kocasının aldığı asgari ücret dört kişilik nüfusun geçimi için yeterli değildir.

Napcan çalışmayıp. Elim ayağım tutuyor. Bir adamın maaşı yeter mi? Onun eline bakmıyorum. Akşama kadar çalış, çalış toprakda. Oğlanın biri okuyor. Diğeri daha yeni işe girdi. Hayat pahalı. İki çocuk. Paramın kıymetini bilecen. Ben şimdi etrafıma bakıyorum, adama diyom ki, ben enayi miyim. Allah aşkına çalışıyorum. Keşke okumuş olsaydım diyom. Ben çok çile çektim. Benim suyum yoktu, ben karın altında çamaşır yıkadım. Onun için de malımın kıymetini bilirim.

Bahar (45) on yedi senedir mevsimlik işçi olarak tarla işlerine gitmektedir. Kocasını bir inşaat firmasında işçi olarak çalışmaktadır. 23 yaşındaki erkek çocuğu ise işsizdir.

Bak bu oğlan çalışmıyor. İş yok. Mesleği yok. Okumadı. Devlet işine almıyorlar. Liseyi bile bitiremedi. Mecbur çalışıyorum. Yarın bir gün evlenecek. Nasıl evlensin. Para yok. Bu adamın maaşı boğazımıza yetmiyor. Romatizmam var. Bacaklarım ağrıyor. 17 senedir tarlalarda çalışıyorum. Suların içinde. Tarlada halimizi gördün. Çalışmaya para yok. (Bahar)

Tarlada mevsimlik işçi olarak çalışan kadınların çalışma dönemleri Mayıs ve Eylül ayları arasında değişmektedir. Tarla işinde kadınlar yoğun emek harcamalarına rağmen, bir günlük çalışma karşılığı aldıkları ücret 12 ile 15 TL arasında değişmektedir. Kadınlar tarlada yaklaşık 12 saat çalışmaktadır. Bütün kadınlar haftanın yedi günü ağır koşullar altında yoğun emek harcamaktadır. Çalışma koşullarının ağır olmasının yanı sıra, düzensiz gelir elde eden kadınların yaşadığı en önemli sorunlardan biri sosyal güvenceden yoksun olmalarıdır.

Bir de sigortam olsaydı. Çalıştığım bütün yıllar boşa gitti. Şimdi emekli olmuşum. Ben de kocamın sigortasına güveniyorum. O emekli olunca, maaşı bize yeter. (Bahar)

Bağdagül (42) kadınlar hamamında haftada 2 gün ve günde yaklaşık 15 saate yakın çalışmaktadır. Düzensiz ve güvencesiz çalışan diğer kadınlar gibi emeklilik ve sosyal güvencesinin olmaması onun içinde çok önemli yoksunluktur.

Ev yaptırıyorduk. Elimiz dardı. O zaman bahçelere çalışmaya gittim. Borcumuz çoktu. Çocuklar büyüdükçe masrafları arttı. Çocukların üçü de okula gidiyor. Kızların dershane paralarını ben ödüyorum. Sigortam olaydı. Dışarıdan yatıramadık. O kadar çok kazanmadım. İhtiyaçlar bitmiyor ki.

Evin dışında düzensiz işlerde çalışan kadınların önemli bir kısmı, evde para karşılığı dantel gibi el işleri yaparak kazançlarını artırmak ve evin geçimini sağlamak için uğraş vermektedir.

Düzenli ve düzensiz gelir elde eden kadınların yarısı çalışmanın onları geçim sıkıntısından kurtardığını ifade etmiştir. Ancak kadınlar “geçim sıkıntısından kurtulmayı” daha önceki yıllara, yani kendilerinin çalışmadığı dönemi düşünerek yanıtlamışlardır. “Hiç yoktan iyidir”, “Öncesine göre biraz daha iyi”, “Ben çalışsam ne yapardık, açlıktan ölürdük”, “Hiç olmazsa pazar param çıkıyor”, “Çocuğumun okul harçlığını çıkarıyorum”, “Yetmese de idare ediyoruz” gibi ifadeler kadınların hâlâ geçim sıkıntısı çektiklerini göstermektedir.

Kadınların çalışması ya da gelir kazanmasını sağlayan iş olanaklarının yaratılması, Dünya Bankası'nın yoksulluğu azaltılmak için önerdiği stratejiler arasında yer almaktadır. Kadınların çalışması ya da gelir kazanmasını sağlayan iş olanaklarının yaratılması tek başına kadın yoksulluğunu azaltmak için yeterli olamamaktadır. Bundan dolayı, kadınların yaptığı işlerin niteliği, çalışma koşulları,

elde ettikleri gelirin miktarı geliştirilecek politika ve stratejilerde dikkate alınmalıdır.

Kadın emeğinin değersizleştirilmesi, kadınların çalışmasını hanenin geçimi için sadece ek bir gelir ve katkı olarak gören toplumsal cinsiyetçi ideoloji, emek politikalarıyla emekgücü örgütlülüğün zayıflatılması, değersizleştirilen kadın emeğinin ücretler seviyesini yükseltmek için gerekli sınıf mücadelesinden mahrum bırakılması kadınların yoksullaşmasını derinleştirmektedir.

3.3.3. Evlerin ‘Çalış (a) mayan’ Kadınları

Türkiye’de kadınların emek piyasasına katılamamalarının önündeki engellerle ilgili yazında da yer verildiği gibi, ataerkil ideoloji kadının yerini evin içinde tanımlarken erkeği evi geçindirmekle sorumlu birey olarak görmektedir. Kadınların işgücüne katılması hem aile onurunu hem de erkeğin aile reisliğini tehdit eden bir unsur olarak görülmektedir (Erman, Kalaycıoğlu ve Rittersberger-Tılıç, 2002). Bunun yanı sıra, kadınların eğitimsizliği, geleneksel ilişki ağları ve toplumsal baskılar kadınların işgücüne katılmalarına engel olan diğer faktörler arasında yer almaktadır (Akın, Kardam ve Toksöz, 1998). Daha da önemlisi bütün bu engellere direnen ve geçim sıkıntısından dolayı işgücü piyasasında yer almak isteyen kadınlar için ekonominin yapısal engelleri (Ecevit, 1990) kadınların iş bulmasını zorlaştırmaktadır.

Aşağıdaki alıntılar, çalışmayan kadınların hangi nedenlerle çalışmadıklarını ortaya koymaları açısından kayda değer:

Eşim izin vermiyor, cebimde param olurdu, özgürce harcardım. Şu anda evde dantel örüyorum, yumağı 5 TL. Evlenmeden önce çalışmışım ama kocam çalışmama izin vermediği için ayrılmışım. (Çağla: Kocası düzenli gelir kazanıyor)

Eşim izin vermiyor, çocuklarımın durumunu toparlamak için, ekonomik gelir elde ederdim, bana da çok faydası olurdu. Geçen sene bir yıl denedim, ekmek fabrikasında kasiyer olarak çalıştım. O sıralar eşimden ayrılmaya kalkmışım ama kaynanam çocuklarıma bakmadı. 7 ay annemin yanına gittim, belki bir iş bulsaydım geri dönmezdim, ekonomik nedenlerden dolayı geri döndüm, şu anda eşimle beraberiz. Eşim çok baskı yapıyor. (Müzeyyen: Kocası düzensiz gelir kazanıyor)

Çalışmayı çok istiyorum ama çocuklarımdan dolayı çalışamıyorum. Onları bırakacak kimse yok. Eşim asgari ücret alıyor. Eşıme bağlı olmaksızın kendi gelirim olurdu, istediğimi alırdım. Evlenmeden önce köyde tarlada çalışmışım. O parayla da çeyizimi yaptım. (Şebnem: Kocası düzenli gelir kazanıyor)

Maddi açıdan çalışmak isterdim, sosyal güvencem olurdu, çocuklara gelecek olurdu. Bir bayan iki ayağının üzerinde dikilebilmeli. Çocuklarım engel. Onlara çok zaman gidiyor. Bazen merdiven silmeye gidiyorum. İki sene önce bir sene temizliğe gittim. Yaşlı kaynanama bakıyorum. Çocuklarda küçük. (Defne: Kocası düzenli gelir kazanıyor)

Çalışmayı istiyorum. Özellikle evden kurtulmak için, ama izin vermiyorlar. 3 aile birlikte oturuyoruz. Yarın bir gün kocamı terk etmek gerekirse, çocuklarımla

yanıma alabilmek için para kazanmam lazım. Belediyenin kurslarına bu yüzden geliyorum. Bu işleri öğreneyim ki para kazanayım ilerde. İş bulmak zor. Evde dantel, örgü oya yapıyorum ama parası çok değil. Evlenmeden önce sadece 3 ay tezgâhtarlık yapmıştım. (Hülya: Kocası düzensiz gelir kazanıyor)

Geçim sıkıntısından kurtulmak için iş arıyorum. Konfeksiyon ve dikiş atölyelerine başvurudum. Arkadaşımın küçük terzi dükkânı var iş bulana kadar onun yanında çalışacağım. (Altun: Kocası İşsiz)

“Ev kadını” terimi, ideolojik olarak kadın ve işsizlik ilişkisini gizleyen bir kavramdır. Hem yoksulluk çalışmalarında hem de makro ölçekli istatistiksel analizlerde kadınların işsizliğini gizleyen bir içeriğe sahiptir. Bu araştırmalarda, “aktif olarak iş arayanlar ‘işsiz’ olarak” nitelendirilmektedir. (Ecevit, 1998:57). Kadınların çoğu aktif olarak iş aramasalar bile, çalışmak istemektedir. İşsizlik kavramının tanımına (aktif olarak iş aramasalar bile, çalışmayı istemek) bağlı olarak kadın işsizlik oranları, resmi istatistiklerin ortaya koyduğu oranlardan daha yüksek çıkabilmektedir (Ecevit, 1998). Kendileriyle görüşülen ev kadınlarının hemen hepsi üretim sürecinde aktif olarak yer almak istemektedir. ‘Ücretli bir işte çalışmak istiyor musun?’ sorusuna verilen hayır yanıtlarının arkasında kadınların çalışmasını engelleyen nedenler yatmaktadır. Bu nedenler arasında, çocukların bakımı, erkeğin izin vermemesi, yaşının uygun olmaması, hastalık ve yapısal faktörlerin neden olduğu iş bulamama ilk sıralarda yer almaktadır. Cevaplayıcılar,

“Hayır, çocuklarım çalışmama engel”, “hayır, çünkü kocam çalışmama izin vermiyor”, “hayır, yaşım çalışmam için uygun değil”, “hastayım hasta olmasam çalışırdım, yaşım da geçti”, “hani iş var mı? gençler iş bulamıyor, iş yok ki” gibi cevaplarla bu nedenleri dile getirmektedirler.

Kadınların çalışmak isteme nedenleri ise özellikle geçim sıkıntısından kurtulmak, özgürleşmek, kendi parasına sahip olmak, diğer bir deyişle eşlerine bağımlı olmadan kazandıkları parayı özgürce harcamak, kendi geleceklerini güvence altına almak ve daha da önemlisi ev ekonomisine kendi deyişleriyle “katkıda” bulunmaktır. Nitekim çoğu yaşamlarının bir döneminde kısa da olsa ücretli bir işte çalışmış veya fırsat buldukça evde para karşılığı oya, dantel, örgü gibi işler yaparak ailenin geçimi için az da olsa para kazanmıştır.

3.4. Yeniden Üretim Sürecinde Kadın Emeginin Artan Yükü

3.4.1. Eviçi Emeginin Yoğunlaşması

Kadınlar emeklerini, gelir getiren faaliyetlerde kullanmalarının yanı sıra, toplumsal yeniden üretimin gerekliliklerini yerine getirmek için ev içinde de yoğun bir biçimde çalışmaktadır. Emekgücünün yeniden üretimi (üretim sırasında tüketilen işgücünün ertesi güne hazır hale getirilmesi) için gerekli mal ve hizmetlerin tedarik edilmesi, üretimi ve bunların tüketilebilir hale getirilmesi (alışveriş, yemek pişirmek, ev temizliği, çamaşır yıkamak, ütü, bulaşık vb. işler),

gelecek kuşakların yetiştirilmesi (çocuk bakımı ve yetiştirilmesi), yaşlı ve hastaların bakımı ev içinde kadın emeği üzerinden gerçekleşmektedir. Yoksulluk koşullarında kadın emeğinin eviçi bakım ve üretim faaliyetleri daha fazla yoğunlaşmaktadır (Ecevit, 1998:67).

Dışarıda gelir karşılığı çalışan ve çalış(a)mayan kadınların hemen hepsi yemeğin hazırlanması, bulaşık, evin temizlenmesi, çamaşırların yıkanması, ütü, çocukların bakımı ve yetiştirilmesi, alışveriş gibi işlerde yoğun emek ve zaman harcamaktadır. Bazı hanelerde, özellikle dışarıda çalışan kadınların yaşadığı hanede hafta sonları evde kız çocukları ev işlerinde annelerine yardımcı olurken, evin bakım ve tamir işleri genellikle erkekler tarafından yapılmaktadır. Ev işlerinin yanı sıra kadınların çoğu, çocukların derslerine de yardımcı olmakta, okul ve öğretmenle kurulması gereken iletişimde aktif rol üstlenmektedir.

Ev kadınları, dışarıda gelir karşılığı çalışmadıkları için ev işlerini kendileri tarafından yapılması zorunlu işler olarak görmektedir. Gelir elde eden kadınların çoğu, ev işlerini kadın ve erkeğin birlikte paylaşması gereken işler olarak düşünmesine rağmen, erkeklerin bu işleri yapmamasından dolayı zorunlu olarak kendilerinin yaptıklarını belirtmişlerdir. Yapılan başka bir araştırmada da (Safa, 1995), ekonomik krizler sonucu çalışmaya başlayan kadınların ailenin geçimine önemli katkı yaptıklarını erkeklerin kabul etmesine rağmen, çocukların bakımı ve ev işlerini kadınlarla paylaşmadıklarını ortaya koymaktadır.

Dışarıda ağır koşullarda çalışan birçok kadın ev işlerinden şikâyetçi olsa da, bunları ya yapmak zorunda kalmakta ya da birçok durumda yeniden üretim faaliyetleri, kadın ve erkek tarafından eşit şekilde paylaşılmak yerine, kız çocukları ve akraba emeği kullanılarak yeniden organize edilmektedir.

Ben daha önce hiç çalışmadığım için, benim işim ev işleri, sanki hiç çalışmamış gibi. O eve geldiği zaman çekip pijamasını, kumandayı alıp yatağa yatabiliyor. Ben daha kapıdan girip üzerimi çıkarıp doğru mutfığa, yemek bulaşıktı, temizlik yani her şey, sorumluluk tabii. Kızlar büyüdüğü için yardımcı oluyorlar. Eşim bu konuda (ev işleri) yardımcı olmuyor bana. (Sevinç: Düzenli gelir kazanıyor. Kocası: Düzenli gelir kazanıyor)

Kızım Nisan ayında doğdu ben Mayıs ayında bahçeye gitmeye başladım. Çocuk bahçelerde büyüdü. Çok sıkıştığında annelere götürüyordum. O zamandan beri hem evde hem tarlada çok çile çektim. Benim çektiğim çileyi hiç kimse çekmemiştir yani. (Reyhan: Düzensiz gelir kazanıyor. Kocası Düzensiz gelir kazanıyor).

Zaman, özellikle dışarıda gelir elde eden kadınların yaşadığı en önemli yoksunluktur. Songül fabrika'da işçi olarak çalışmaktadır. Son aylarda işlerin yoğunluğu nedeniyle hafta sonları da fabrikada mesai yapmaktadır.

Benim hafta sonum falan yok. Genelde hiç boş kalmıyorum. Hep çalışıyorum. Pazar günleri de yemek, çamaşır, bulaşık, temizlik öyle geçiyor. Eşim daha rahat o hafta sonu vakit ayırabilir. Anlamıyor. Benim durumumu

anlayamaz ki. Benim öyle hiç etkinliğim yok. Yani hiç özel bir şeyim yok. Çarşıya gitmek falan yok. Çarşıya dolaşmaya gitmek ayrı, ben işim olduğu için bir şeyler almaya gitmek için ayrı. İş için gidiyorum. Kalmıyor. Vaktim kalmıyor. (Songül: Düzenli gelir kazanıyor. Kocas: Düzenli gelir kazanıyor) Zaman yetmiyor. Sabah sekizde kalkıyorum. Evde kaldığım gün, kahvaltımı ederim, temizliğimi yaparım, sonra da yemeğimi yaparım. Yani günüm yetiyor. Artar bile. Çalıştığım zaman tabii bahçede iş bitmiyor. Sabah 5 de kalkıyorum. Akşama kadar tarlada çalış, o bahçenin işi hiç bitmez. Eve çok yorgun geliyorum. Çalışmaktan bıktım gibi bir şey yani. (Reyhan: Düzensiz gelir kazanıyor. Kocas: Düzensiz gelir kazanıyor)

Gelir elde eden (düzenli-düzensiz) kadınlar hem dışarıda çalışarak hem de eviçi üretim ve bakım işlerini de üstlenerek çift yönlü yükün altında ezilmektedir. Ev kadınları dışarıda gelir getiren bir işte çalışmasalar bile onlar da eviçinde yaşam maliyetlerini aşağıya çekmek için yoğun emek harcamaktadır.

3.4.2. Konutun Yoksulluğu Kadının Yoksunluğu

Konut bireyin ve hanenin toplumsal yeniden üretimi için gerekli maddi kaynaklardan biridir. Konut özellikle ev kadınlarının bütün günlerini ve gelir elde eden kadınların iş dışındaki zamanlarını hane halkının var_olması için gerekli yeniden üretim işlerini gerçekleştirdikleri bir mekândır. Kötü inşa edilmiş, yetersiz altyapı hizmetlerine sahip, sayıca az odadan oluşan konutlar, aile bireylerinin uyumak, çalışmak, dinlenmek gibi ihtiyaçlarını insanca karşılayabilmesi için yetersizdir. Bu durum, kadınların eviçi emeklerine baskı yaratarak kadınların ev işlerinde daha çok emek harcamasına neden olmakta ve onları insanca yaşam koşullarından mahrum bırakmaktadır.

Bu evde yaşamaktan bıktım artık. Bütün gün çalışıyorum. Eve bile dönmek istemiyorum. Çok eski bir ev. Temizle temizle görünmüyor bile. Kızım eve arkadaşlarını bile çağırıyor. Her şeyden bıktım artık. Bazen intihar etmeyi bile düşünüyorum. Çekiyorum. Gördün eve yeni geldim. O dışarıda.. düşün.. düşün.. her gün her şey aynı.. Ne pişireceğim diye başım ağrıyor. (Sacide: Düzenli gelir kazanıyor. Kocas: Düzensiz gelir kazanıyor)

Kadınların hepsi oturdukları konutun fiziksel koşullarından şikâyetçidir. Düzenli-düzensiz gelir elde eden kadınlar ve ev kadınlarının, konutlarda yaşadıkları problem ve sıkıntıları dile getirme biçimlerinde önemli bir farklılık yoktur. Aşağıdaki alıntılar gelir elde eden (düzenli-düzensiz) kadınların ve ev kadınlarının yaşadıkları konut yoksulluğunun kendileri açısından nasıl bir yoksunluğa dönüştüğünü ortaya koymaktadır:

Düzenli gelir elde eden kadınlar: “Az güneş görüyor, bodrum olduğu için, daha üst katlarda oturmayı isterdim.”, “Suyu yok mutfakçı yok, banyo mutfak aynı yeri kullanıyoruz.”, “Bahçeli olduğu için böcek hiç bitmiyor.”,

“Ev dar, oda sayısı az, benim istediğim ayrı yatak odası, ayrı salon, ayrı çocuk odası.”, “Mutfak dolapsız her şey dağınık.”, “Ev çok eski hangi birini anlatayım.”, “Önce çocuklar için ayrı bir oda lazım, üst üste olmuyor.”, “Ev yerden, bahçesi var pislik içinde, odalar dar.”, “Çocuklar ders çalışmıyor”.

Düzensiz gelir elde eden kadınlar: “Rutubetli, dar, yetmiyor, kalabalıktır.”, “Ev çok kötü, güneş görmüyor, çatı akıyor.”, “Banyo ve tuvalet aynı yerde yıkanamaz, küçük.”, “Tuvaleti dışarıda, duvarlar çatlak, depremden sonra oturulmaz raporu verildi. Soba ile ısınmak zor.”, “Yeni bina olsun isterdim, ısınması zor.”, “Soğuk, plansız, ev eski, oda sayısı az.”, “Ev küçük ve karanlık, tuvaletin suları antreye taşıyor.”, “Çocuklar için ayrı bir odam olsaydı, misafirim geldiğinde çok zor oluyor”.

Ev kadınları: “Çok rutubetli, badana tutmuyor.”, “Ev yaşanacak gibi değil, çok küçük, çok eski bir ev.”, “Bir oda olsa iyi olurdu.”, “Isınamıyoruz, birinci kat soğuk oluyor, soba ile ısınmıyor, fakat yine de yeterli.”, “Kaloriferli olmaması problem, ısınmak zor.”, “Ev çok kötü tavan başımıza göçecek, banyosu yok, yıkanmak sorun oluyor.”, “Bodrum katı, karanlık ev arıyorum çıkmak için.”, “Ev çok soğuk, çatısı da akıyor.”

3.4.3. Geçim Stratejisi mi? “Kaynakların Yoksulluğu” nun İdaresi mi?

“Geçim stratejisi”² kavramı yoksulluk araştırmalarının çoğunda yaygın şekilde kullanılmaktadır. Snell ve Starking (2001:10-11), yoksullukla başa çıkma stratejilerini, yoksul toplumsal ve ekonomik koşullar içindeki hane ve bireylerin toplumun genel refah düzeyinin altında kalmamak için, stratejik olarak geliştirdikleri davranışlar olarak tanımlamaktadır. Lingman’a (2005:11) göre, geçim stratejileri, yaygın olarak kadınlar tarafından, ekonominin kötüleştiği zamanlarda hanenin konumunu güvence altına alma girişimidir. Kavram daha çok, yaşam koşullarını bozan içsel ve dışsal faktörlere karşı, yaşam seviyesini korumak ya da devingenliği yükseltmek için, hanelerin yaptıkları düzenlemeler (Lingman, 2005:16) anlamında kullanılsa da, “geçim stratejileri” kavramına ihtiyatlı ve eleştirel bir mesafeden bakmak yararlı olacaktır. Çünkü kavram hem yoksulların kaynaklarına fazlaca önem vermekte, hem de yetersiz kaynakları “idare etmek” için mücadele eden kadın emeğinin yükünü ve sömürsünü gizlemektedir (Güneş, 2010).

İncelenen haneler içinde düzenli-düzensiz gelir elde eden ve çalış(a)mayan ev kadınlarının hepsi sınırlı ve yetersiz kaynakları ailenin geçimini sağlayabilmek için

² Geçim stratejileri ve ‘kaynakların yoksullu u’nun kuramsal tartışmaları için bkz. Gonzalez de la Rocha (2001) “From the Resources of Poverty to the Poverty of Resources? The Erosion of a Survival Model”, *Latin American Perspective*, Vol. 28, No:4: 72–100. Güneş (2010) “Yoksullukla Başa Çıkma Stratejileri, ‘Kaynakların Yoksullu u’ ve “Kadın Emeği”, *folklore/literature*, 64 (4), 33–64.

yoksulluk koşullarında harcadıkları emek yoğunluğu arasında önemli bir farklılık yoktur. Hanelerin ortalama aylık kazançları 400 ve 950 TL arasında değişmektedir. Dışarıda gelir karşılığı çalışan ve çalış(a)mayan bütün kadınlar geçim için gerekli mal ve hizmetlerin karşılanması için yeterli olmayan bu geliri, gıda, giysi, temizlik maddeleri, yakacak, elektrik/su tüketimi ve ulaşım gibi temel ihtiyaçların karşılanması için “idareli kullanmak” zorunda kalmaktadır. “İdareli kullanmak”, “idare etmek” birçok durumda ihtiyaçlardan (hanenin ihtiyaçlarının yanı sıra, kadının kendi özel ihtiyaçları da) tamamen vazgeçmek anlamına gelmektedir. Kadınlar, çoğu zaman tüketilen ürün ve hizmetlerin kullanımından kısıntıya gitmekte ve bazı ürünleri ev içinde kendi emekleriyle üreterek “kaynakların yoksulluğunu” idare etmektedir (Güneş, 2010).

Gıda

Düzenli gelir elde eden hanelerde kadınlar, elektrik/su, ısınma, ulaşım, giysi gibi ihtiyaçların karşılanmasında kısıntı yaparken, özellikle *gıda* tüketiminde kısıntı yapmadıklarını belirtmişlerdir. Nebahat’ın, “*yok yemekten kısmam yok yapmam, her şeyden yaparım ama boğazımızdan kısmayız. Bir tek boğazımız için çalışıyoruz*” cümlesi, birçok kadın tarafından değişik şekilde ifade edilmiştir. Ancak, kadınlar için, sucuk, sosis, hafta da en az 1–2 kere et ve balık yemek lüks tüketime girmektedir. Kadınlar kahvaltı malzemelerini, sebze ve meyve ihtiyaçlarını genellikle pazardan ve ucuz dükkânlardan karşılamaktadır. Çoğu kadın, sebze ve meyve ihtiyaçlarını daha ucuza karşılamak için pazara genellikle akşamüzeri ve kapanmasına yakın çıkmaktadır.

Adam bir miktar para getirecek kâr edicez. Mesela ekmekten süttan sudan. Ondan sonra yetirmeye idare edicez, gayret edicez. Adam geldi mi gayret ederim peynir, ekmek yerim, bugün yemek yerine kahvaltı yaparım. Beyim para getirir, eee ne yapayım, bana der şunu şunu al, liste yaparım. Şunu şu kadar aldım, bunu böyle yaptım, ee öyle lüksümüz yok da ekmek, şeker en çok da peynir ucuzundan ama. (Müesser: Ev kadını. Kocası: Düzensiz gelir kazanıyor)

Pazara doğru dürüst çıkamıyorum. Komşudan satın alıyorum. Bahçeleri var. Onlar daha ucuza veriyor. Yazın çalıştığım tarladan getiriyorum. Bakkaldan ekmekle bazen yoğurt alıyorum. Ekmeği de belediyeden alıyorum yani. Peynir, zeytin doğru dürüst alamıyoruz. Balı hiç alamıyoruz. Kızartma yapıyorum genellikle. Kışında hamur yapıyorum çoğunlukla. (Hanife: Düzensiz gelir kazanıyor. Kocası: Düzensiz gelir kazanıyor)

En son alışverişe üç ay önce çıktım. Pazara da bir ay önce gittim. Bak bu haftayla pazara gitmeyi dört hafta olmuş. Bu hafta da gidemeyeceğim. Bubam aldı. Biraz o verdi. Kayınbabamın emekli maaşı nereye yetecek. O aldı üç beş parça bi şey. (Selma: Düzensiz gelir kazanıyor. Kocası: İşsiz)

Bazı yoksulluk çalışmalarında da (Rodriguez, 1994; Gonzalez de la Rocha, 1994; Florence, 1996) hanelerin satın alma gücü azaldığı için, kadınların süt, yumurta, peynir, et, balık, pirinç, bal, meyve gibi ürünlerin tüketiminde kısıntıya gittiği ve bunların düzenli tüketilemedikleri ortaya konulmaktadır.

Piyasadan elde edilen mal ve hizmetlerin maliyetlerinin aşağıya çekilmesinde kullanılan kadın emeği, ev içinde geçimlik malların üretiminde de yoğun olarak kullanılmaktadır. Evde üretilen ürünler arasında ekmek, salça, tarhana, erişte, turşu, yoğurt, reçel ve konserve ilk sıralarda yer almaktadır. Nurgül ev kadını ve kocası düzensiz gelir kazanıyor. Kendisi evde geçimlik ürün üreten kadınlardan sadece birisidir. Nurgül aldığı bir çuval unla yaptığı ekmek ile ailesinin 6 haftalık ekmek ihtiyacını karşılamaktadır. Fırınlarda pişirilen ve aynı gün içinde satılmayan ekmekler, ertesi gün normal fiyatının altında satılmaktadır. Hane nüfusu kalabalık bazı aileler sayıca fazla ekmek tükettikleri için, fırından bir gün önce üretilmiş bu ucuz ekmekleri satın almaktadır.

Yasemin, bir kamu kuruluşunda temizlik işçisi olarak düzenli gelir kazanmaktadır. Kocasını düzensiz para kazanıyor. O da, diğer birçok evkadını ve işsiz hanelerde yaşayan kadınlar gibi; evde ekmek yaparak maliyetleri aşağıya çekmek için yoğun zaman ve emek harcamaktadır.

Günde ortalama 4 ekmek tüketiyoruz. Belediye büfesi uzak olduğu için gidip alamıyoruz. Ekmeği genellikle, çoğunlukla kendim yaparım. Ayrıca, her hafta hamur işi yaparım. 50 kiloluk un alıyorum Devamlı yaparsam ayda bir çuval un gider. 50 kg una 28 TL para ödüyorum. Eğer her gün ekmeğe para versem ne yapar. 48 TL bak ayda 20 TL kârım oluyor. O 20 TL ile ben başka şeyler alırım. (Yasemin: Düzenli gelir kazanıyor. Kocasını: Düzensiz gelir kazanıyor)

Kadının dışarıda gelir kazanamadığı erkeğin işsiz ya da iş buldukça çalıştığı hanelerde gelir miktarı yetersiz olduğu için, çok az kadın evde tarhana, erişte, yoğurt, konserve ve reçel gibi ürünleri üretebilmektedir.

Kadın ve yoksulluk araştırmalarında, hane içinde kaynakların tahsisi ve tüketiminde toplumsal cinsiyet temelli eşitsizlikler yaşandığı ortaya çıkarılmıştır (Folbre, 1986; Evans, 1991; Dwyer ve Bruce, 1988, Kabeer, 1991). Birçok niteliksel araştırmanın kadınların yiyecek tüketiminde öncelikleri çocukları ve eşlerine bıraktıklarını ortaya koyduğu gibi (Land, 1983; Charles ve Kerr, 1987; Brennen ve Wilson, 1987; Graham, 1987, Güneş, 2010), bu çalışma kapsamında ziyaret edilen hanelerde de gıda tüketiminde toplumsal cinsiyet temelli eşitsizlikler yaşanmaktadır. Kadınların çoğu, yiyecek tüketiminde önceliği çocuklarına ve kocalarına bırakmaktadır. Kadınlarla yapılan görüşmelerde, özellikle pahalı ve eve az miktarda giren gıda ürünlerinin (et, meyve gibi) tüketiminde önceliği çocuk ve kocalarına bıraktıkları gözlenmiştir. Kadınların bu davranışlarını “anne olmak”, “erkek düşünmez ki”, “ama erkek çalışıyor”, “ana yüreği dayanmaz”, “bilmem ki hiç düşünmedim ama hep böyle olmaz mı? annem de böyle yapardı” gibi cümleler ile

açıklamaktadır. Klasik yoksulluk çalışmalarının haneyi piyasa ekonomisinin önermeleri çerçevesinde değerlendiren ilkeleri, özellikle de hanenin ortak refahını azamiye çıkarmak için kaynakların hanedeki bireyler tarafından eşit şekilde bölüşüldüğü varsayımı, kadınların diğer kaynakların tüketiminde olduğu gibi yiyecek tüketiminde önceliklerinden vazgeçmelerini açıklamakta yetersizdir.

Giysi

Kadınlar genellikle hane bireylerinin giysi ihtiyaçlarını karşılamak için, ucuzluğundan dolayı özellikle mahalle pazarlarını tercih etmektedir. Bazı kadınlar arasında giysi ihtiyaçlarının karşılanmasında, aile ve akrabalar arası dayanışma ve yardımlaşma ilişki ağları kullanılmaktadır. Türkiye’de yapılan bazı yoksulluk araştırmalarında da yoksullukla mücadelede, toplumsal ilişki ağlarıyla bağlantıya geçen kadın emeğinin rolü vurgulanmıştır (ODTÜ, 2000; Baysu, 2002; Kalaycıoğlu ve Rittersberger-Tılıç 2002). Bu araştırmada da toplumsal ilişki ağları, özellikle de, anneanne, dede, teyze, dayı, amca, kız kardeş gibi durumu görece daha iyi olan yakın akrabalar, özellikle de çocukların ayakkabı, çorap, önlük, çanta gibi temel ihtiyaçlarının karşılanmasında az da olsa destek olmaktadır. Kadın ve erkeğin çalışmadığı hanelerde ikinci el kullanılmış giysi tüketimi daha yaygındır. Bu hanelerin bir kısmı, giysi (ikinci el kullanılmış) ihtiyaçlarını belediyeden sağlanan yardımlarla karşılamaktadır.

Nermin ve kocası düzenli gelir kazanıyor.

Çalışıyorsun ama üst başa gelince para yetmiyor. Önce çocuklar sonra biz. Taksitle alıyorum. İşyerinde olmuyor. Bakıyorsun çevrene herkes güzel giyinmiş. Pazardan alıyorum bazen ucuz oluyor. Mağazadan aldığım da olur. Dikiş bilirim ama yapmıyorum. Emeğe yazık. Hazır daha ucuz.

Saniye ve kocası düzensiz gelir kazanıyor.

Giysiden vazgeçtik artık. Yeri geliyor bir çorap alamıyorsun ayağına. Kardeşim Almanya’da yaşıyor. Yazın tatile gelirken bize getirir. Kendinin olmayanlarını bana verir. Hepsi de yeni. Yıka yıka giy. Bayram geldi mi pazara giderim, çocuklar için ordan alırım.

Feyza haftada iki gün temizliğe gidiyor. Kocasının kendine ait küçük bir dükkânı var fakat ortalama kazancı düşük olduğu için aylık kirasını ödemekte bile zorlanmaktadır.

Çocuklara alıyorum. Onları mahrum bırakmamak için. Mesela bu gün terlik alacaktım kendime. Vazgeçtim kocama ayakkabı aldım. O da akşam 11’lere kadar çalışıyor. Akşam konuştuk onunla. Kefenim var ayakkabım yok demişti. Hadi dedim o yararlansın. O gidip kendi başına bir şey almaz. Ben kendimden vazgeçtim ona aldım.

Raziye evkadını kocası ise 3 aydır işsiz.

Üst-baş düzgün alamıyorum. Düzgün okula yollayamıyorum. Çocukların düzgün ayakkabısı yok. Belediyeden ya da okuldan bazen yardım verirlerse

giyecek oluyor. Üst-baş alamıyorum, çorap alamıyorum, yalınayak çocuk, kendime bile çorap alamıyorum. 5-6 sene öncesinin kıyafetlerini giyiyorum.

Temizlik Maddeleri

Ev işleri için gerekli malzemenin temini, ne tür malzeme alınacağı ve bunların kullanımı ev işlerinden sorumlu tutuldukları için kadınlar tarafından düşünülmektedir. Kadın ve erkeğin düzenli gelir kazandığı hanelerde yaşayan kadınlar, gıda tüketimi gibi temizlik malzemelerinden çoğu zaman kısıntı yapmadıklarını belirtmişlerdir. Ancak, çoğu zaman kadınlar ucuz ve açık ürünleri tercih etmek zorunda kalmaktadır. Kadınların çoğu toptan alışverişi hane bütçesinin planlı kullanılması açısından önemli bulmaktadır fakat kazandıkları para toptan alışverişe yeterli olmadığı için zorunlu olarak günlük, ihtiyaç oranında ve ucuz ürünleri almaktadır.

Temizlik malzemelerinden kısımam. Ama pahalı olanı da almam. Param olmadığı zaman açık deterjan alırım. İhtiyacım kadar. Toptan alışveriş yapmak daha hesaplı ama her zaman yapamıyoruz. Maaşı alınca para o gün bitiyor. Temizlik önemli. Bu devlet bunu bile bize çok gördü. (Öznur ve kocası düzenli gelir kazanıyor.)

Temizlik doğru düzgün yapamıyorum ki, her şey pahalı olduğu için. Bir ay önce bakkal kızdı bize, borcumuz var 2 hafta önce bulaşıkları el sabunuyla yıkadım ama içime sinmiyor. Ben çamaşır suyu kullanmayı çok severim. Bazen günde evde 1 TL olmadığı gün olur alamıyorum. (Hayriye: Ev kadını. Kocası: İşsiz)

Isınma

Gelir elde eden (düzenli-düzensiz) kadınlar ve ev kadınlarının çoğu, kışın yakacak maliyetlerini aşağıya çekmek için kömür ve odun kullanımında kısıntı yapmaktadır. Düzenli gelir elde eden hanelerin bazıları, kömürü kışın daha pahalı olduğu için yazdan taksitle almaktadır. Hanelerin bir kısmı (işsiz ve düzensiz gelir elde eden) kömür ihtiyaçlarını belediye ve valilik gibi kurumların yardımıyla karşılarken, belediye, valilik gibi kurumların dışında tanıdık, komşu, akraba gibi toplumsal destek ağları da kullanılmaktadır. Ev kadınları çocuklar okula gittiklerinde genellikle sobayı yakmazken, bazı kadınlar sokaktan topladıkları çöp ve odun parçalarını ısınmak için kullanmaktadır.

Bu sene 1,5 ton kömür aldık. Çocuklar okuldayken yakmıyorum. Akşam pazara atılan tahtaları topladım. Herkes yapıyor. Mecbursun. Borcumuz var. İdareli yakıyorum. Zaten bir odada yanar. Kışın hepimiz aynı odada yatarız, çok soğuklarda. Giydirim çocukları, sıkı sıkı. Alıştılar ama. Küçük tüpü odaya yakarım akşamları. Çay yaparım onda. Oda sıcacık olur. (Hülya: Düzensiz gelir kazanıyor. Kocası: Düzenli gelir kazanıyor)

Kışın adam çalıştığı inşaatta patronu ona inşaat odunları verdi.1–2 araba getirdi. Kardeşimde 3 çuval kömür aldı. Borç kömür aldım. Aldığım zaman veririm dedim. Allah razı olsun şu karşıdaki komşu bizi idare etti. Yaza o yaşlı adam gizli verirdi. Getirir bahçeye atardı. Karısı görmesin diye. İçeriye koyardı valla. Bazen oldu sobamız bile yanmazdı. Niye yalan söyleyim, belki de bu bronşit hastalığı ondan oldu niye yalan söyleyeyim sobam bile yanmadı. (Serap: Ev kadını. Kocası: Düzensiz gelir kazanıyor)

Bu sene kömüre para vermedim, hiç kömür almadım, belediyeden verdiler, 1 ton verdiler, idareli kullandım, geceleri yakmam zaten. Ev delik deşik adama dedim ki zehirleniriz valla gece, sabah seni mahvederim dedim, o da saf dedi öldükten sonra nasıl mahvedecen. İçeride her taraf açık rüzgâr yapıyor, kapı pencere çatlak. (Selma: Ev kadını. Kocası: İşsiz)

Yakacak, gıda gibi yardımlar için başvuruyu genellikle kadınlar yapmaktadır. Bora'ya (2002) göre kadınlar kültürel olarak evin geçiminden kendilerini sorumlu görmektedirler. Yardım almak için bu kurumlara başvuran ve her gün yemek kuyruklarında bekleyenlerin çoğunu kadınlar oluşturmaktadır. Ailenin geçiminden ideolojik olarak erkeklerin sorumlu tutulması ve evin geçimini sağlamada yaşadıkları başarısızlık ve zorluklar onlar üzerinde toplumsal ve kültürel bir baskının oluşmasına neden olmaktadır. Bu nedenden dolayı, erkekler için yardım almak ve/veya yardım almak için başvuruda bulunmak “gurur” ve “onur” meselesine dönüşmektedir (Güneş, 2010).

Elektrik/Su Kullanımı

Klasik yoksulluk çalışmalarında, konutta elektrik, su, yol gibi altyapı hizmetlerinin olup olmaması ve bu tür hizmetlere erişebilirlik düzeyi yoksulluk göstergeleri arasında yer almaktadır. Örneğin, güvenli ve temiz suya erişim yoksulluğun temel göstergelerinden biridir. Ancak bu gösterge elektrik, su gibi hizmetlerin maliyetlerini düşürmek için kadın emeğinin verdiği çabayı ortaya koymada yetersizdir. Kamusal hizmet alanında devlet girişimciliğinin özelleştirilmesi bu hizmetlerinin maliyetlerini yükseltmiştir. Piyasalaşan kamusal hizmetler düşük ve düzensiz gelir elde eden hanelerin yaşam maliyetlerini yükseltmiştir. Günlük yaşamları içinde elektrik ve su kullanımında yaptıkları tasarrufları kadınlar şöyle dile getirmiştir:

Songül ve kocası bir fabrikada düzenli gelir kazanmaktadır.

Elektrik, su onlara tabii ki çok dikkat ederim. Valla, hiç açık musluk bırakmam. Oturduğum, nerede oturuyorsam elektriği orda yakarım. Gereksiz elektrik su kullanmam, özellikle dikkat ederim. Faturalar gelince nasıl ödeyecem diye, ben düşünüyorum. (Songül: Düzenli gelir kazanıyor. Kocası: Düzenli gelir kazanıyor)

Semiha'da Songül gibi, elektrik ve su kullanımından yaptığı kısıntıyı şöyle anlatıyor: Kocam bana şaşıyo. İki ayda 10 TL'lik kart dolduruyorum, yükletiyorum su için. Millet ayda 10 milyonu yetiremiyormuş. Elektrik param inan olsun 15'i geçmez. Elektrik gidecek diye börek yapmıyorum. Çamaşırı çoğu zaman elimde yıkarım. Suyu sobanın üzerinde ısıtırım. Buluşığa hep ordan harcarım. Çamaşır suyunu tuvalete dökerim, niye boşa gitsin ki. (Semiha: Düzensiz gelir kazanıyor. Kocası düzenli gelir kazanıyor)

Elektrik faturamız 150 TL ha şunlara (komşuları) borçluyuz. Bak inanamıyorsan çağırayım. O şimdi o bizi sıkıştırıyor ayın 5'ine kadar. Su evde yok. Aralıktan bu yana vermiyoruz (yaklaşık 7 aydır) 50 TL. (Asuman: Ev kadını. Kocası: Düzensiz gelir kazanıyor)

Ulaşım

Ulaşım toplumsal yeniden üretimin önemli unsurlarından biridir. Kadınların çoğu iş ve alışveriş için otobüs ve tramvaya binmek yerine yürümeyi tercih etmek zorunda kalmaktadır. Ev kadınları zorunlu olmadıkça dışarı çıkmazken, çalışan kadınların bazıları ise her gün işe yürüyerek gidip gelmektedir. Nebahat ve Yasemin toplu taşıma araçlarını kullanmaktan vazgeçmek zorunda kalmalarını ve yaptıkları kısıntının aile bütçesine gettirilerini şöyle ifade etmektedir:

Her şeyden olduğu gibi ulaşımdan da kısırsız. Bilet paralarını biliyorsunuz 1.25 TL. Biz ailecek bir yere gitmeye kalktığımız zaman bir yere gideceğimiz zaman, 20 TL.'den açılıyor kapısı. Yaklaşık 20 TL. 4 kişiyiz. Genelde böyle çarşıya falan hiç binmem, yani kolay kolay. Mecbur kalmadıkça binmem. Çocuklarım hafta sonu dershane kursuna valla hep yürüyerek gidiyor. (Nebahat: Düzenli gelir kazanıyor. Kocası: Düzenli gelir kazanıyor)

Eğer her gün para versem fazladan 20 TL eder. Bu parayla insan tüpünü alır, öyle değil mi? Buradan eve yürüyüp gittiğim de oldu çok kere, geçen sene eşim falan da çalışmazken yürüyüp gidip geldim. 1 saat bir buçuk saat" (Yasemin: Düzenli gelir kazanıyor. Kocası: Düzensiz gelir kazanıyor)

3.4.4. Paranın Kontrolü mü? İdaresi mi?

Klasik yoksulluk çalışmaları, hanenin ortak refahını azamiye çıkarmak için kazancın hane üyeleri arasında eşit bir şekilde bölüştürüldüğü ve bütün üyelerin karar sürecindeki tercih haklarının eşit olduğunu varsaymaktadır. Bu varsayımın aksine, gerekli mal ve hizmetlerin karşılanması için harcanan para toplumsal cinsiyet temelli eşitsizlikleri içermektedir. Paranın idaresi ve kontrolü toplumsal cinsiyet ilişkilerini içerir (Güneş, 2010:58). Genel olarak erkekler parayı 'kontrol' etmekte, kadınlar ise parayı 'idare' etmektedir (Daly, 1989). Özellikle yoksul hanelerde, ihtiyaçların karşılanması için az ve 'olmayan paranın' idaresi kadınların sorumluluğundayken, hanenin geliri yükseldikçe bunun denetim ve kontrolü

erkeğin eline geçmektedir (Güneş, 2010). Parayı idare etmek kadınlar için ağır bir yük ve stresli bir iş iken, yüksek gelirin kontrolü erkeğin gücünü ifade etmektedir (Payne, 1991; Pahl, 1980; Cropmton, 1997).

Dışarıda gelir getiren işlerde çalışan kadınlar ve ev kadınlarının hemen hepsi ailenin mutfak bütçesini idare etmekten sorumludur. Bazı yoksulluk araştırmalarında da (Payne, 1991; Cropmton, 1997) ortaya konulduğu gibi, kıt kaynakların idare edilmesi kadınların ruhsal ve fiziksel sağlıklarını olumsuz etkilemekte ve az miktar parayla ailenin mutfak ihtiyacını karşılayamamak, kadınları için sıkıntılı ve stresli bir sürece dönüşmektedir.

Ben mutfaktan sorumluyum. O da (kocas) dışarı işlerden. Faturaları yatırır o kadar. Ben bu parayı nasıl yetirecem, ay sonuna nasıl çıkacam diye düşünmekten başım ağrıyo. Çoğu geceleri düşünmekten uykularım kaçıyor. (Zekiye: Düzensiz gelir kazanıyor)

Bütün kazancımı kocama veririm. O plan yapar ve mutfak ihtiyaçları için biraz bana para verir. Bu parayla hadi gel düşün bakalım hangi birini alacan. Çocuk onu ister bunu ister laf anlamaz. Yoktan anlamaz. (Nuray: Düzenli gelir kazanıyor. Kocas: Düzensiz gelir kazanıyor)

Ev kadınlarıyla karşılaştırıldıklarında, çalışan kadınlar kendi kazandıkları parayı erkeklere bağımlı olmadan kendi iradeleriyle özgür ve rahatça kullanabilme gücüne sahip olsalar bile, kazançlarını öncelikli olarak ailenin temel geçimlik mal ve hizmetlerinin karşılanmasında kullanmaktadır. Bazı yoksulluk araştırmalarında da ortaya çıkarıldığı gibi (Piachaud, 1982) kadınlar kazançlarını ailenin ve çocukların gereksinimlerini (gıda, giysi, okul masrafları, ev eşyası vb) karşılamak için kullanırken, kendi özel ihtiyaçlarından vazgeçmektedir. Kadınların hemen hepsi kazançlarını evin geçiminde idareli kullanabilmek için yoğun çaba harcamaktadır.

Kendi yaşamları ve gelişimleri için gerekli birçok şeyden vazgeçen, vazgeçmek zorunda kalan kadınların gelir kazanması hanenin refahını görelî olarak etkilemektedir. Ancak kendi özel ihtiyaçlarından vazgeçmekle kalmayıp, çocukların istek ve ihtiyaçlarının karşılanmasında da sıkıntı çekmektedirler. Kendi kazandıkları ve haneye gelen paranın az olması, çocukların istek ve eğitim ihtiyaçlarının karşılanmasında da kadınların çoğunu zor duruma sokmaktadır. Çocukların istekleri arasında, yaz tatili, bilgisayar, cep telefonu, günlük harçlık, ayrı oda ve oda takımı, markalı ayakkabı, oyuncak, özel dershaneye gitmek, okulda yürütülen spor, müzik gibi faaliyetlere katılmak ilk sıralarda yer almaktadır. Aşağıdaki alıntılar, kadınların çocukların isteklerini yerine getiremedikleri için nasıl sıkıntılar yaşadıklarını ortaya koymaktadır:

Tatile gitmek istiyorlar. Pahalı markalı tişört ve ayakkabı istiyorlar. Bunları almak bizim için imkânsız. (Mürvet: Düzenli gelir kazanıyor. Kocas: düzenli gelir kazanıyor)

Çocuklar her zaman bir şey istiyorlar. Haklılar ama ucuzundan almaya çalışıyorum. Geçen ay 3 TL verdim, giysi aldım. Pahalı bir şey değil. Onun istediği

pahalı bir markadan alamadım. (Nurten: Düzensiz gelir kazanıyor. Kocas: düzensiz kazanıyor)

Görüyorlar babaları çalışmıyor. Fakat anlamıyorlar. Küçükler. Bişey istedikleri zaman söylüyom fatura, kira ödiycem, yiyecek alacam. Bıktım artık. (Nejla: Ev kadını. Kocas: İşsiz)

Bazı çalışan kadınlar kazandıkları parayı, kocalarından gizli bir kenara koymakta ve bu parayı da zor günleri için tekrar ailenin ihtiyaçları için kullanmaktadır. Bahar bu kadınlardan birisidir. “Zor günlerim için en azından 20 TL bir kenara saklarım”. Gelir elde eden kadınlar arasında az miktarlarda da olsa ayrılan para kendi özel ihtiyaçları ve kişisel gelişimleri için değil, ailenin zor günleri için kullanılmaktadır. Ancak, kadınların kazandıkları parayı kullanım hakkına sahip olmaları onların güçlendiği anlamına gelmemektedir.

4. SONUÇ

Bu çalışmada, kadınların üretim ve yeniden üretim süreçlerinde yoksullukla mücadelede emeklerini nasıl kullandıkları incelenmiş ve farklı emek kategorileri açısından, kadınların yoksulluktan etkilenmeleri ve/veya yoksulluk deneyimleri arasında önemli bir farklılık olup olmadığına bakılmıştır.

Düzenli ve düzensiz gelir elde eden kadınların çoğu ekonomik zorluklar, geçim sıkıntısı ve erkeğin kazancı ailenin geçimi için yeterli miktarın altında kaldığı için kadınların çoğu ev dışında gelir getiren işlerde çalışmak zorunda kalmaktadır.

Düzenli gelir elde eden kadınlar arasında sözleşmeli işçi statüsünde çalışan kadınlar, kadrolu ve sendikal haklara sahip, gelecek açısından görece işgüvenliğine sahip kadınlara göre daha güvencesiz koşullarda çalışmaktadır. Düzenli çalışan kadınların çoğunun kazançları asgari ücret seviyesindedir. Düzensiz gelir elde eden kadınların çoğu mevsimlik işçilik yapmaktadır. Bu kadınların çalışma süreleri uzundur ve aldıkları ücret, düzenli gelir elde eden kadınlar gibi; geçimlik mal ve hizmetlerin maliyetinin altında kalmaktadır. Hak ettiğinin altında gelir elde eden (düzenli-düzensiz) kadın emeği değersizleştirilmektedir. Çalışma koşulları ve düşük ücretlerin yanı sıra, düzensiz gelir elde eden kadınların yaşadıkları en önemli sıkıntı düzenli, örgütlü, sosyal haklara sahip, gelecek güvencesi olan bir işten yoksun olmalarıdır. Sözleşmeli, geçici, sigortasız, güvencesiz ve düzensiz işlerde çalışan kadınların örgütlülük gücü zayıflamaktadır. Hak ettiği değer altında gelir kazanarak değersizleştirilen örgütsüz kadın emeği, ücretler seviyesini artırmak için verilecek sınıf mücadelesinin de dışında kalmaktadır.

Düzenli çalışan kadınların kazandıkları para ailenin geçimine yeterli olmadığı için çoğu hafta sonu temizlik gibi ek işler yapmaktadır. Dışarıda düzensiz gelir elde eden kadınların önemli bir kısmı da, evde para karşılığı dantel, örgü gibi el işleri yaparak kazançlarını artırma yoluna gitmektedir.

Kocaları düzenli ve düzensiz çalışan çalış(a)mayan ev kadınları, geçim sıkıntısı, özgürleşmek, erkeğe bağımlı olmadan kendi parasını kazanıp özgürce harcamak ve ev ekonomisine katkıda bulunmak için çalışmak istemektedir.

Çocukların bakımı, erkeğin izin vermemesi, yaşlarının uygun olmaması ve iş olanaklarının yetersizliği gibi nedenler ev kadınlarının çalışmasına engel olmaktadır.

Kadınların gelir kazanması (düzenli-düzensiz), çalışmadıkları döneme göre kıyaslandığında; hanenin “görelî refahını” artırmaktadır. Farklı emek kategorileri açısından baktığımızda ise, kadın ve erkeğin uzun süre düzenli gelir elde ettiği hanelerin “görelî refahı”, sadece erkeğin düzenli gelir elde ettiği ve kadın/erkeğin düzensiz gelir elde ettiği hanelere göre daha yüksektir. Ancak hanenin “görelî refahı”, kadınların kişisel gelişim ve özel ihtiyaçlarından vazgeçmeleri sayesinde yükselmektedir.

Ev kadınları ile karşılaştırıldığında, çalışan kadınlar kazandıkları parayı özgürce kullanabilme gücüne sahip olsalar da, öncelikli olarak ailenin geçimlik mal ve hizmetlerin karşılanmasında kullanılmaktadır. Kişisel gelişimleri ve özel ihtiyaçları dışında ailenin ihtiyaçları için kullanılan para kadınların güçlendiği anlamına gelmemektedir.

Kadınların en önemli ortak deneyimi eviçinde gerçekleştirdikleri emek kullanma biçimleridir. Gelir karşılığı çalışan ve çalış(a)mayan ev kadınları yemeğin hazırlanması, bulaşık, ev temizliği, çamaşırların yıkanması, ütü, çocukların bakımı ve alışveriş gibi bütün işleri yapmaktadır. Zaman, çalışan kadınların yaşadıkları en önemli yoksunluktur. Dışarıda gelir elde eden kadınlar, ev kadınlarına göre hem evde hem dışarıda çalıştıkları için çift yönlü yükün altında daha çok ezilmektedir.

Haneye giren gelirin düşük olması, ailelerin tüketim kalıplarının değişmesine neden olmaktadır. Kadınların hepsi yaşam maliyetlerini aşağıya çekmek için gıda, giysi, temizlik malzemeleri, ısınma, elektrik/su kullanımı ve ulaşım gibi temel tüketim maddelerinin kullanımında haneye gelen sınırlı geliri idareli kullanmaktadır. Farklı emek kategorileri açısından, “yoksulluğun kaynakları”nı idare etmek için kadınların verdikleri mücadele ve sarf ettikleri çaba arasında önemli bir farklılık yoktur.

Farklı emek kategorilerinde yer alan kadınların çoğu, daha ucuza mal etmek için ekmek, tarhana, erişte, turşu, salça gibi ürünleri evde üretmektedir. Ancak kadın ve erkeğin düzensiz gelir elde ettiği hanelerde eviçinde geçimlik gıda üretimi çok azdır. Bütün kadınlar yiyecek maddelerinin tüketiminde önceliği çocuklarına ve kocalarına bırakmaktadır.

Elektrik/su ve temizlik maddelerinin kullanımında da kadınların verdikleri çabalar arasında önemli bir farklılık yoktur. Dışarıda gelir karşılığı çalışan ve çalış(a)mayan ev kadınları temizlik maddelerini alırken açık, ucuz olan ürünleri tercih ederek çoğu zaman günlük ihtiyaç oranında alışveriş yapmaktadır. Çamaşırların makine yerine elde yıkanması, suyun sobada ısıtılması, kirli çamaşır suyunun temizlikte kullanımı, televizyon ışığında oturma, bazı yiyecek türlerinin, börek gibi, elektrik parası fazla gelecek diye tüketilmemesi düzenli-düzensiz gelir elde eden ve çalış(a)mayan ev kadınlarının yoksulluğa karşı verdikleri çabalar arasında yer almaktadır.

Kadınların hepsi kışın yakacak maliyetlerini aşıya çekmek için odun ve kömür kullanımında kısıntıya gitmektedir. Ancak, kadın ve erkeğin düzensiz gelir elde ettiği hanelerin bir kısmı yakacak ihtiyaçları için belediye gibi kurumlardan yardım almaktadır. Bu hanelerde de yardım kadın emeği üzerinden sağlanmaktadır.

Ulaşım maliyetlerini aşıya çekmek için kadınların çoğu, işe ve alışverişe giderken otobüs, minibüs ve tramvay yerine yürümeyi tercih etmektedir. Ev kadınları zorunlu olmadıkça dışarı çıkmazken, kadınlar ulaşım ihtiyaçlarından yaptıkları kısıntının getirisini hanenin diğer ihtiyaçları (tüp, ekmek vb.) için harcamaktadır.

İncelenen hanelerin çoğunun yaşadıkları konutlar kötü inşa edilmiş, bir kısmı yetersiz altyapıya sahip, sayıca oda sayısı az, hane bireylerinin uyumak, çalışmak ve dinlenmek gibi ihtiyaçlarını karşılamak için yeterli fiziksel koşullara sahip değildir. Bu koşullar, günlük yeniden üretim faaliyetleri veren kadınların daha çok emek harcamasına neden olmakta ve onları insanca yaşam koşullarından mahrum bırakmaktadır.

Emek kategorileri içinde yer alan kadınların refah düzeyleri, yoksulluğa karşı emek kullanım biçimleri arasındaki farklılıklar sadece bir derece sorundur ve düzenli, düzensiz gelir elde eden, çalış(a)mayan ev kadınlarının en önemli ortak yoksulluk deneyimleri yeniden üretim süreçlerinde yaşam maliyetlerini aşıya çekmek yoğun emek harcamalarıdır. Kadınların evinde yeniden üretim faaliyetleri için harcadıkları emek karşılığı ödenmediği için değersizleştirilmektedir. Yeniden üretimin temel unsurları olan, eğitim, sağlık, ulaşım ve altyapı gibi sorunlarla başa çıkmak için verdikleri mücadelede, hanenin geçimi için gerekli malların tedarik edilmesinde kadınların hepsi fiziksel olarak önemli bir çaba harcamaktadır. Bu durum kadınları insanca yaşam koşullarından ve kendilerinin yeniden üretimi için gerekli olan birçok toplumsal faaliyet ve zamandan mahrum bırakmaktadır.

Yeni sermaye birikim modelleri, emek süreçlerinin enformelleşmesi, toplumsal yeniden üretimin temel unsurları olan eğitim, sağlık, kamusal ulaşım sistemleri ve altyapı hizmetleri gibi alanlarda devletin harcamalarını kesmesi sonucu oluşan yüksek maliyetler, ücretlerin ve gelirlerin azalması, hanelerin ve bu hanelerde yaşayan kadınların yaşam kalitesinin bozulmasına neden olmuştur. Dünya Bankası ve IMF gibi kuruluşlar tarafından, yoksulluğa karşı mücadelede haneler için en önemli sermaye olarak görülen kadın emeği ve kadın emeğinin istihdamı gittikçe bir mite dönüşmektedir. Sermaye birikim süreçlerinin emeği değersizleştiren içsel çelişkileri, emek piyasasının cinsiyet eşitsizliklerini derinleştiren yapısal ve ataerkil özellikleri, kadın emeğinin yeniden üretim süreçlerindeki konumunu dikkate almayan liberal içerikli politika ve öneriler; kadınların yoksulluktan kurtulma ve özgürleşme projelerinin önünde hâlâ ciddi bir engeldir.

KAYNAKÇA

- Akın, A., Kardam, F. ve Toksöz, G. (1998) "Kadın Araştırmalarında Yöntem Sorunu ve Kadın İstihdamının Geliştirilmesi (KİG) Projesi", *İktisat Dergisi*, 377 (Mart): 16–25.
- Baden, S. ve Milward, K. (1997) *Gender, Inequality and Poverty: Trends, Linkages, Analysis and Policy Implications*, Bridge Report, No. 30, Sussex: Institute of Development Studies. www.ids.ac.uk/bridge/report_gender-pov.htm
- Baysu, G. (2002) *Looking at Women's Poverty in Poor Households*, Basılmamış Master Tezi, Ankara: Bilkent Üniversitesi.
- Beneria, L. (1992) "The Mexian Debt Crisis: Restructuring the Economy and the Household", L. Beneria ve S. Feldman (ed), *Unequal Burden: Economic Crisis, Persistent Poverty and Women's Work* içinde, Boulder, CO, USA: Westview Press.
- Beneria, L. ve Feldman, S. (ed.) (1992) *Unequal Burden: Economic Crisis, Persistent Poverty and Women's Work*, Boulder, CO, USA: Westview Press.
- Bora, A. (2002) "Olmayanın Nesini İdare Edeceksin?: Yoksuluk, Kadınlar ve Hane", N. Erdoğan (ed.), *Yoksulluk Halleri: Türkiye'de Kent Yoksulluğunun Toplumsal Görünümleri* içinde, Demokrasi Kitaplığı Yayınevi, İstanbul.
- Bradshaw, J., Finch, N., Kemp, P., Mayhew, E. ve Williams, J. (2003) "Gender and Poverty in Poverty", Working Paper Series No. 6, Equal Opportunities Commission.
- Brannen, J. ve Wilson, G. (eds.) (1987) *Give and Take in Families in Resources Distribution*, London: Allen and Unwin.
- Carr, M., Chen, M. A. ve Tate, J. (2000) "Globalization and Home-Based Workers", *Feminist Economics*, 6(3): 123-142.
- Chant, S. (1994) "Women and Poverty in Urban Latin America: Mexican and Costa Rican Experiences", F. Meer (ed.), *Poverty in 1990s: The Responses of Urban Women* içinde, UNESCO and International Social Science Council: Paris, 87–115.
- Chant, S. (2003) "The 'Engendering' of Poverty Analysis in Developing Regions: Progress Since the United Nations Decade For Women, and Priorities for the Future", New Working Paper Series, Issue 11, Gender Institute.
- Charles, N. ve Kerr, M. (1987) "Just the Way It Is: Gender and Age Differences in Family Food Consumption", J. Brannen and G. Wilson (ed), *Give and Take in Families: Studies in Resources Distribution* içinde, London: Allen and Unwin.
- Crompton, R. (1997) *Women and Work in Modern Britain*, New York: Oxford University Press Inc.
- Çağatay, N. ve Özler, S. (1995) "Feminization of the Labor Force: The Effects of Long-Term Development and Structural Adjustment", *World Development*, 23(11): 1883–1894.
- Daly, M. (1989) *Woman and Poverty*, Dublin: Attic Press.
- Dwyer, D. ve Bruce, J. (1988) *A Home Divided: Women and Income in the Third World*, Stanford: Stanford University Press.

Ecevit, Y. (1990) "Kentsel Üretim Sürecinde Kadın Emeginin Konumu ve Değişen Biçimleri", Ş. Tekeli (ed.), Kadın Bakış Açısından Kadınlar içinde, İstanbul: İletişim Yayınları, 117–128.

Ecevit, Y. (1998) "Küreselleşme, Yapısal Uyum ve Kadın Emeginin Kullanımında Değişmeler", F. Özbay (ed), Küresel Pazar Açısından Kadın Emeginde ve İstihdamında Değişmeler: Türkiye Örneği içinde, İstanbul: T.C. Başbakanlık-Kadın Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü ve İnsan Kaynağı geliştirme Vakfı.

Erman, T., Kalaycıoğlu, S. ve Rittersberger-Tılıç, H. (2002) "Money Earning Activities and Empowerment of Rural Migrant Women in the City: The Case of Turkey", Women's Studies International Forum, 888(1): 1-16.

Evans, A. (1991) "Gender Issues in Rural Household Economics", IDS Bulletin, 22(1): 51–59.

Florence, B.E. (1996) "After Revolution: Neo-Liberal Policy and Gender in Nicaragua", Latin America Perspective, 23(1):27–48.

Folbre, N. (1986) "Cleaning House: New Perspectives on Households and Economic Development", Journal of Development, 22(1): 5–40.

Glendinning, C. ve Millar, J. (1992) Women and Poverty in Britain the 1990s, London: Harvester Wheatsheaf.

Gonzalez de la Røcha, M. (1994) The Resources of Poverty: Women and Survival in a Mexican City, Oxford: Blackwell.

Graham, H. (1987) "Being Poor: Perceptions and Coping Strategies of Lone Mothers", J. Brannen and G. Wilson (ed s), Give and Take in Families: Studies in Resources Distribution içinde, London: Allen and Unwin.

Güneş, F. (2006) Woman's Labor and Poverty: The Case of Eskisehir in Turkey, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara: ODTÜ.

Güneş, F. (2010) "Yoksullukla Başa Çıkma Stratejileri, 'Kaynakların Yoksulluğu' ve Kadın Emegi", folklor/edebiyat, 64 (4), 33–64.

Humphery, J. (1996) "Responses to Recession and Restructuring: Employment Trends in the Sao Paula Metropolitan Region, 1979–87", The Journal of Development Studies, Vol.33, No:1: 40–62.

Jaiyebo, O. (2003) "Women and Household Sustenance: Changing Livelihood and Survival Strategies in the Peri-Urban Areas of Ibadan", Environment and Urbanization, Vol.15, No: 1: 111–120.

Jeffersen, T. ve King, J. E. (2001) "Never Intended To Be A Theory of Everything: Domestic Labor in Neoclassical and Marxian Economics", Feminist Economics, 7(3): 71–101.

Joekes, S. ve Watson, A. (1994) Women and the New Trade Agenda, New York: UNIFEM.

Joekes, S. (1995) "Trade Related Employment for Women in Industry and Services in Developing Countries", Occasional Paper, No. 5, Geneva: UNRISD.

Kabeer, K. (1991) "Gender, Production and Well-Being: Rethinking the Household Economy", IDS Discussion Paper, No. 288, Brighton: IDS.

Kalaycıoğlu, S. ve Rittersberger-Tılıç, H. (2001) Evlerimizdeki Gündelikçi Kadınlar, İstanbul: Su.

Kalaycıoğlu, S. ve Rittersberger-Tılıç, H. (2002) "Yapısal Uyum Programlarıyla Ortaya Çıkan Yoksullukla Başetme Stratejileri", *Kentleşme Göç ve Yoksulluk*, 197–247.

Katz, E. (1997) "The Intra-Household Economics of Voice and Exit", *Feminist Economics*, 3(3): 25–46.

Land, H. (1983) "Poverty and Gender: The Distribution of Resources within Families", M. Brown (ed.), *The Structure of Disadvantage içinde*, London: Heinemann.

Lingman, L. (2005) *Structural Adjustment, Gender and Household Survival Strategies: Review of Evidence and Concerns*.

<http://www.umich.edu/~cew/PDFs/pubs/lingamrept.pdf>

Lord oğlu, K ve Minibas, T (1999) *Çalışmaya Hazır İşgücü Olarak Kentli Kadınlar ve Değişimi*, T.C. Başbakanlık Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü: Ankara.

Lonsdale, S. (1992) "Patterns of Paid Work", C. Glendinning and J. Millar (ed.), *Women and Poverty in Britain the 1990s içinde*, London: Harvester-Wheatsheaf.

Millar, J ve Glendinning, C. (1989) "Gender and Poverty", *Journal of Social Policy*, 18(3):363–81.

Moser, C.O.N. (1992) "Adjustment From Below: Low-Income Women, Time and Triple Role in Guayaquil, Ecuador", H. Afshar and C. Dennis (ed.), *Women and Adjustment Policies in the Third World içinde*, Basingstoke: Macmillan.

Moser, C.O.N. (1993) *Gender Planning and Development: Theory, Practice and Training*, London: Routledge.

Moser, C.O.N. (1998) "Reassessing Urban Poverty Reduction Strategies: The Asset Vulnerability Framework", *World Development*, 26(1): 1–19.

ODTÜ (2000) *Kentsel Yoksulluk ve Geçinme Stratejileri-Ankara Örneği*, Ankara: ODTÜ Mimarlık Fakültesi Basım İşleri.

Pahl, J. (1980) "Patterns of Money Management Within Marriage", *Journal of Social Policy*, 9 (3): 313–335.

Pahl, J. (1983) "The Allocation of Money and The Structuring of Inequality Within Marriage", *Sociological Review*, 13: 237–62.

Pahl, J. (1989) *Money and Marriage*, London: Macmillan.

Payne, S. (1991) *Women, Health and Poverty: An Introduction*, Hemel Hempstead: Harvester Wheatsheaf.

Piachaud, D. (1982) "Patterns of Income and Expenditure Within Families", *Journal of Social Policy*, 11(4): 469–81.

Razavi, S. (1999) "Export Oriented Employment, Poverty and Gender: Contested Accounts", *Development and Change*, 30: 653–683.

Rodriguez, L. (1994) "Housing and Household Survival Strategies in Urban Areas: A Case Study of Solanda Settlement, Quito, Ecuador", F.Meer (ed.), *Poverty in 1990s:The Responses of Urban Women içinde*, UNESCO and International Social Science Council: Paris, 135–150.

Ruspini, E. (1999) "The Contribution of Longitudinal Research to the Study of Women's Poverty", *Quality and Quantity*, 33: 323–338.

Safa, H.I. (1995) "Economic Restructuring and Gender Subordination", *Latin American Perspectives*, Vol.22, Issue 2: 32–50.

Snell, S ve Starking, R. (2001) "Poverty, Migration and Coping Strategies: an introduction", *European Journal of Anthropology*, No: 38: 7–22.

Standing, G. (1989) "Global Feminization through Flexible Labor", *World Development*, 17(7): 1077–95.

Tokman, V.E. (1989) "Politics for a Heterogeneous in Formal Sector in Latin America", *World Development*, 17(7):1067–1076.

TÜİK. (2010) Hane Halkı İşgücü Araştırması (Temmuz, Ağustos, Eylül), Sayı, 215, 15 Aralık 2010, T.C. Başbakanlık Türkiye İstatistik Kurumu.

Vogler, C. ve Pahl, J. (1994) "Money, Power and Inequality within Marriage", *Sociological Review*, 42(2): 263–288.

Vogler, C. (1998) "Money in the Household: Some Underlying Issues of Power", *Sociological Review*, 46(4): 687–713.

Wolf, D. (1992) *Factory Daughters: Gender Household Dynamics, and Rural Industrialization in Java*, Berkeley: University of California Press.

